

DE GENTSE RENTENVERKOPEN IN DE ZESTIENDE EEUW

Een studie van de motieven voor het gebruik van dit financiële instrument

Pieter DECELLE

Renten waren voor middeleeuwse en vroegmoderne stadsbesturen bijzonder handige instrumenten om op korte termijn een aantal onvoorziene uitgaven op te vangen. Het liet stedelijke bestuurders immers toe vrij snel een grote hoeveelheid liquide kapitaal te verzamelen zonder plots de belastingen spectaculair te moeten verhogen (al was het natuurlijk wel zo dat nieuwe inkomsten moesten worden gevonden om de annuïteiten te betalen). Renten waren echter ook een mechanisme dat slechts in beperkte mate en in gecontroleerde omstandigheden mocht worden gebruikt: er was immers een zekere tijdsspanne nodig opdat de renten met nieuwe inkomsten (uit verhoogde accijnzen of uit een verhoging van de inkomsten uit de accijnzen ten gevolge van de economische groei vanuit een groot infrastructuurproject) konden worden afgelost of opdat een aantal renten vervielen omwille van het overlijden van de rentenhouders. Daarom moest een te grote opeenvolging van rentenverkopen, waar mogelijk, worden vermeden. Dit zou namelijk leiden tot een drastische stijging van de annuïteiten die moesten worden uitbetaald, met als consequentie dat de belastingsdruk evenredig zou moeten toenemen. De kritiek die binnen de literatuur op het gebruik van rentenverkopen in de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd is geformuleerd, heeft zich voornamelijk gericht tegen stadsbesturen die dit netelige probleem niet hebben aangepakt, die met andere woorden niet bereid waren om de structurele inkomsten van de stad op een afdoende wijze te verhogen zodat de groeiende schuldenberg die resulteerde uit rentenverkopen kon worden gecontroleerd en eventueel afgebouwd. Bijzonder nefast was de keuze voor het gebruik van nieuwe rentenverkopen om de annuïteiten van voorgaande rentenverkopen te kunnen blijven uitbetalen met een rentesnieuwbaleffect tot gevolg.¹ Door een

---

¹ M. Boone, “‘Plus dueil que joie.’ Renteverkopen door de stad Gent in de Bourgondische periode: tussen private belangen en publieke financiën”, in: *Gemeentekerdiet van België, driemaandelijks tijdschrift*, 45 (1991), 176, p. 5.

dergelijk beleid bekwam men dan het eigenaardige fenomeen dat latere rentenverkoppen enkel tot doel hadden om gelden ter beschikking te stellen waarmee de rentenbetalingen, resulterend uit vroegere rentenuitgiften, zouden kunnen gefinancierd worden. Raymond Van Uytven omschreef deze paradox wellicht het meest pertinent: “Had men nooit renteleningen uitgeschreven, dan had men het ook nooit hoeven te doen”.² Op deze manier verzeilden een aantal steden in een vicieuze cirkel waarin de ene rentenverkoop onvermijdelijk leidde tot een volgende waardoor de schuld zich bleef opstapelen.

In de historiografische traditie over rentenverkoppen door steden in de Nederlanden zijn verscheidene auteurs op zoek gegaan naar een antwoord op de vraag waarom steden in de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw opvallend gebruik maakten van renten. Het is het doel van dit artikel om de bestaande literatuur over dit onderwerp onder de loep te nemen en de verschillende visies te confronteren met een specifieke casus, met name de rentenpolitiek van de opeenvolgende Gentse stadsbesturen tijdens de zestiende eeuw.

1. De bestaande literatuur en de formulering van een nieuwe invalshoek

1.1. Incompetentie, de vorst en persoonlijk gewin: een overzicht van de oudere literatuur

De meest eenvoudige verklaring voor het gedrag van stadsbesturen in de vijftiende en zestiende eeuw ten opzichte van rentenverkoppen die in de literatuur wordt vermeld, stelt dat stadsbesturen te weinig competent waren om op een degelijke manier met stadsfinanciën om te gaan omdat ze er, volgens deze literatuur, geen graten in zagen de financiële toekomst van de stad in gevaar te brengen in ruil voor stabiliteit en rust in het lopende fiscale jaar. Vooral in het werk van de befaamde stadshistoricus Raymond Van Uytven over de Leuvense stadsfinanciën treft men een dergelijke tendens aan, zoals kan blijken uit zijn beschrijving van de procedures die in deze stad bij het omgaan met de stadsfinanciën werden gehanteerd in de veertiende en vijftiende eeuw:

De wisselaar bewaarde de stadsgelden in linnen zakjes in een koffer in de wissel, haalde eruit wat hij nodig had of legde er het ingekomen geld in,

² R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven: van de XIIIde tot het einde der XVIe eeuw*, Brussel, 1961, p. 182.

zonder vooruitzicht en zonder zorgen voor morgen. Men leefde van de hand in de tand, bevredigde de plots opgekomen noodwendigheden met middelen die men op hetzelfde ogenblik of, vaker nog, daarna zocht. Wanneer de financiële toestand al te bar werd, heeft men echter wel enkele pogingen gewaagd om de toekomst te verzekeren en inkomsten vast te bestemmen voor de delging van de stadsschulden.³

Voor de zestiende eeuw kan deze verklaring echter geenszins dienst doen: Raymond Van Uytven gaf immers zelf reeds aan dat dan op een meer professionele manier met de stadsfinanciën in Leuven werd omgesprongen. Bovendien is de beschrijving van Van Uytven geenszins van toepassing op de casus van de stad Gent; als bewijs daarvoor kunnen we het bestaan van de staten van de stad die eigenlijk als vrij uitgebouwde budgetten dienst deden, vermelden. Een meer genuanceerde stelling die eventueel hanteerbaar is voor een aantal steden is de onervarenheid die stedelijke besturen hadden met het gebruik van renten: in de tweede helft van de vijftiende eeuw hadden heel wat steden zich immers voor het eerst aan de verkoop van renten gewaagd om een antwoord te bieden op de toenemende centrale financiële druk en de steeds hogere bedes onder Karel De Stoute. Zo werd in Gent in 1453 voor het eerst in meer dan een eeuw naar rentenverkopten teruggegrepen. Op het einde van diezelfde eeuw zaten deze steden dan ook opgezadeld met een grote schuldenberg die hun vermogen om hun respectievelijke aandelen in toekomstige bedes ernstig op de helling zette. Maximiliaan van Oostenrijk en Filips De Schone besloten dan ook wijselijk deze steden onder druk te zetten om hun financiën te saneren. De tweede helft van de vijftiende eeuw lijkt dus zowel voor het stedelijke als het centrale bestuursniveau een uitermate educatieve periode te zijn geweest die een herhaling van een dergelijke naïviteit in de zestiende eeuw uitsloot.

Een andere verklaring voor de opeenvolgende rentenverkopten die in verscheidene steden in de Nederlanden (voornamelijk in de tweede helft van de vijftiende eeuw) hebben plaatsgevonden, heeft betrekking op het verband tussen stedelijke rentenverkopten en het staatsvormingsproces. De meest prominente auteur binnen deze traditie was Marc Boone die in zijn analyse van de redenen waarom de stedelijke elites beslisten tot de verkoop van renten (in de Bourgondische periode) voornamelijk wees op de rol van de vorsten (Filips De Goede en Karel De Stoute). Dezen zouden de steden onder druk hebben gezet om voor rentenverkopten te kiezen in de zoektocht naar manieren om de toegenomen cen-

---

³ R. Van Uytven, *op. cit.*, p. 48.

trale financiële eisen te kunnen inwilligen.⁴ In diens publicaties werd het theoretische raamwerk van Charles Tilly gebruikt om een genuanceerd beeld van de correlatie tussen het staatsvormingsproces en de stedelijke rentenverkoppen te schetsen. De renteverkoppen werden ingeschakeld in wat Charles Tilly omschreef als *a state trajectory characterised by a high concentration of capital*.⁵ De mogelijkheid van de verkoop van renten door de steden gold daarbij als een belangrijke voorwaarde voor het succes van de staatsvorming omdat dit financieel mechanisme de steden in staat stelde de steeds hogere eisen van de vorst (die werden vastgelegd in de bedeeonderhandelingen (de *bargaining*)) in te willigen. De vorst had er op zich geen enkel belang bij dat de steden renten verkochten, ware het niet dat er geen volwaardige alternatieven bestonden waarmee de nodige middelen door zijn onderdanen konden worden opgebracht. De keuze voor renten was dus met andere woorden voornamelijk ingegeven door de beperkingen van het middeleeuws en vroegmodern stedelijk financieelwezen waarin renten de beste manier waren om op korte termijn grote sommen kapitaal te verzamelen, zoals zeker bij extraordinaire bedes nodig was.

De vorsten waren dan ook bereid (of misschien eerder genoodzaakt) om rentenverkoppen te ondersteunen (de steden hadden immers steeds de goedkeuring van de vorst nodig in de vorm van een octrooi) maar enkel wanneer daarmee op een oordeelkundige wijze werd omgesprongen. Het was immers essentieel dat de stedelijke schuld nooit de capaciteit van de steden om hun aandeel in de bedes te betalen, in het gedrang bracht.⁶ Voor de vorst was dit van primordiaal belang: de steden moesten voldoende solvabel blijven om hen van voldoende financiële middelen te kunnen voorzien. Ook het centraal bestuur diende zich met andere woorden terdege bewust te zijn van de gevaren die verbonden waren aan dit financieel instrument: vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw werd dan ook nauw toegezien op een meer oordeelkundig omgaan met renten en stedelijke schuld, zoals blijkt uit de grootschalige schuldliquidatieoperaties die in die periode in vrijwel alle steden in de Nederlanden plaatsvonden onder druk van de vorsten (naar het model van de eerder opgestarte operatie in Gent).⁷ Renteverkoppen moesten met andere woorden beperkt worden tot die momen-

---

⁴ M. Boone, *art. cit.*, p. 6.

⁵ Geciteerd in M. Boone, K. Davids en P. Janssens, "Urban Public Debts from the 14th to the 18th Century. A new approach", in: *Urban public debts: urban governments and the market for annuities in Western Europe (14th-18th centuries)*, M. Boone et al. (eds.), Turnhout, 2003, p. 4.

⁶ M. 't Hart en M. Limberger, "Staatsmacht en stedelijke autonomie, het geld van Antwerpen en Amsterdam (1500-1700)", in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3 (2006), p. 48.

⁷ W. Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand: de Gentse stadsfinanciën op het einde van de Middeleeuwen (1460-1495)*, Gent, 2007, p. 281 e.v.

ten waarop ze financieel rationeel waren; vandaar dat rentenverkopen veelal enkel werden toegestaan om zogenaamde 'buitengewone' bedden te financieren. Het is een essentieel kenmerk van het middeleeuws en vroegmodern stedelijk financieel wezen dat die momenten zich voornamelijk voordeden wanneer de stadsbesturen om welke reden dan ook geen valabele alternatieven meer konden vinden. De rigiditeit van een belastingsstelsel dat voornamelijk gebaseerd was op verpachte accijnzen was daarbij steeds een belangrijke factor omdat daardoor accijnsverhogingen zelden een realistische optie vormden. In de loop van de zestiende eeuw werd het verband tussen de verkoop van stedelijke renten en het staatsvormingsproces minder sterk omwille van de opkomst van provinciale rentenverkopen en belastingen die rechtstreeks door de vorst en/of de provincies werden geïnd.⁸ Stedelijke renten werden dan ook steeds minder gebruikt om het aandeel van de stad in een bedde te bekostigen, behalve in uitzonderlijke omstandigheden.

In de literatuur werden vaak ook intrastedelijke politieke factoren als mogelijke motieven voor het overgaan tot rentenverkopen naar voren geschoven. De positie van de bestuurlijke elites stond daarbij vaak centraal:

De uiteindelijke keuze heeft in feite nog weinig met louter economische overwegingen te maken, maar weerspiegelt in de eerste plaats de heersende machtsverhoudingen en de belangen van de groepen die bij het financiële beheer van de stad betrokken zijn. Als zich bijgevolg in vele steden een sneeuwbaaleffect voordoet, betekent dit dat in deze steden groepen met macht en invloed belangen hebben bij het in stand houden van een financiering via renteverkopen, eerder dan via een directe belasting die met individuele vermogens zou rekening houden, om het andere extreem in herinnering te roepen.⁹

In eerste instantie werd daarbij gekeken naar het financiële voordeel dat de elites hadden bij het investeren in renten. De grote rendabiliteit en de grote financiële voordelen van renten voor de rentenhouders maakte dat motieven van persoonlijk gewin een factor konden zijn in het besluitvormingsproces van de stadsbesturen van de Nederlanden die veelal werden gedomineerd door de stedelijke elites. Deze elites waren er uiteraard voor een stuk op uit om hun eigen belangen veilig te stellen en zouden dus veelal voor rentenverkopen hebben gekozen op basis van

---

⁸ J.D. Tracy, *A Financial revolution in the Habsburg Netherlands: renten and renteniers in the County of Holland 1515-1565*, Berkeley, 1985, p. 63.

⁹ Boone, 'Plus dueil que joie', p. 5.

persoonlijke winstmotieven, aldus deze redenering. Bovendien is het een uitgesproken kenmerk van het middeleeuws en vroegmodern stedelijk financieewezen dat de rentenhouders (de meer welgestelde burgers) werden uitbetaald met de opbrengsten van de indirecte belastingen op levensnoodzakelijke goederen die voornamelijk op de lagere klassen het zwaarste drukten. Renten waren in dit opzicht sociaal bijzonder onrechtvaardige financiële constructies omdat zij deel uitmaakten van een systeem waarin de armeren door indirecte taxatie de winsten van zeer rendabele investeringen aan welstellende burgers uitbetaalden:

Inside the city a social barrier was recognisable: only the elite benefitted from the possibility of investing in the city's debt and thus of speculating with the titles it generated. Yet the traditional frontier between rich and poor is not always recognisable as such. In this traditional view, the poor paid for the investments of the rich, who were able to finance and to participate in the funding of the debt by buying annuities, whereas the revenues from indirect taxation, the most indiscriminate of all and thus socially discriminating, were mobilised to pay back the annual income to the wealthy investors.¹⁰

Dat stedelijke elites toezagen op de uitbetaling van hun annuïteiten en op andere belangen die zij mogelijks konden hebben, betekent ons inziens echter niet dat de bestuurders van de stad (die deel uitmaakten van deze elite) renten uitschreven met als enige reden de rijke burgers (en zichzelf) een voordelige investeringsopportunity aan te bieden. In het prosopografisch onderzoek dat van de rentekopers is uitgevoerd, zijn voor een dergelijk gedrag geen bewijzen teruggevonden.¹¹ Bovendien bleek dat er gelegenheden waren waarop de investeringen die elites aangingen duidelijk niet gebaseerd waren op (persoonlijke) financiële motieven. Dit blijkt met name uit het feit dat de stedelijke elites net

¹⁰ M. Boone, K. Davids en P. Janssens, "Urban Public Debts from the 14th to the 18th Century", p. 5. Zie ook: M. Limberger, "The making of the urban fiscal system of Antwerp until 1800. Excises, annuities and debt management", *Paper presented at the XVth World Economic History Congress, 2-7 augustus, Utrecht, session Q6 – Urban fiscal systems and economic growth in Europe, 15th-18th centuries*, <http://www.wehc2009.org/programme.asp> (geraadpleegd op 9 september 2009), *passim* en M. Van der Heijden, "Stedelijke bestuursstructuur en geldleners in Nederlandse steden 1550-1650", in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3 (2006), p. 119.

¹¹ Ik sluit mij volledig aan bij Manon van der Heijden die de kredietwaardigheid van de stad en het bestaan van een zekere traditie inzake zowel de verkoop als de aankoop van renten als determinanten van het kredietbeleid van de stad identificeerde. Deze auteur toont immers in haar artikel over de Nederlandse steden feilloos aan dat er geen verband bestaat tussen de inspraak van burgers en hun toegang tot de kapitaalmarkt. M. van der Heijden, "Stedelijke bestuursstructuur en geldleners in de Nederlandse steden 1550-1650.", in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3 (2006), 3, *passim*.

meer gingen investeren op het moment dat de stad in crisis verkeerde en onvoldoende buitenstedelijke rentenkopers kon aantrekken om de sommen die nodig waren te verzamelen.¹² In zulke tijden dienden de elites in te springen vanuit een gevoel van burgerzin, een solidariteit met hun stad of misschien nog meer met het bewind dat die stad bestuurde. Dit kon gepaard gaan met een zekere mate van druk vanuit het stadsbestuur.¹³ Zeker in een stad als Gent waar in een periode van meer dan twee eeuwen de opstanden elkaar in een ijtempo opvolgden, was het nodig dat de aanhangers van een bepaald bewind in zekere periodes hun steun ten volle betuigden om hun regime in het zadel te houden.¹⁴ Termen als ‘civic responsibility’ en ‘moral commitment’ werden zo al snel onderdeel van het eigenbelang van een bepaalde klasse die haar eigen regime in stand wou houden¹⁵, alhoewel het voorbeeld van andere steden aantoont dat een dergelijk cynisme niet altijd op zijn plaats is.¹⁶ In ‘normale tijden’ echter waren de motieven van leden van de elites die renten kochten wellicht niet anders dan die van gewone investeerders, met name zuiver economisch-financieel¹⁷; zij gingen in op een opportuniteit maar het lijkt onwaarschijnlijk dat zij een dergelijke opportuniteit voor zichzelf creëerden.¹⁸ De persoonlijke belangen van de elites konden echter ook op een andere wijze het besluitvormingsproces beïnvloeden, met

¹² Onder andere M. Van der Heijden en M. Van der Burg, “Public debt and private interest: investing in urban public debt 1500-1700”, *Paper presented at the XVth World Economic History Congress, 2-7 augustus 2009, Utrecht, session Q6 – Urban fiscal systems and economic growth in Europe, 15th-18th centuries*, <http://www.wehc2009.org/programme.asp> (geraadpleegd op 9 september 2009), p. 2.

¹³ Stadsbesturen kozen echter voor dwang in tijden van crisis. M. Van der Heijden en M. Van der Burg, “Public debt and private interest: investing in urban public debt 1500-1700”, pp. 10-12.

¹⁴ In het bijzonder dient hier te worden verwezen naar de particularistische en centralistische regimes die elkaar in Gent in de vijftiende en zestiende eeuw opvolgden. Over de partijstrijd in Gent in de vijftiende eeuw en de impact op het kredietbeleid, zie W. Ryckbosch, “Stedelijk initiatief of hertogelijke repressie?”, in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 4 (2007), 2, p. 19 e.v. Belangrijk is vooral dat centralistisch gezinde stadsbesturen makkelijker instemden met gewone en buitengewone bedden die veelal via renten moesten worden bekostigd. Ook op het vlak van de fiscale politiek waren er belangrijke verschillen tussen beide partijen: de particularisten waren omwille van hun ruimere achterban voorstander van een meer sociaal voelende politiek. Voor een meer uitgebreide beschrijving van de samenstelling van beide partijen, zie J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453): de strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Kortrijk, UGA, 2004, pp. 62 e.v.

¹⁵ De leden van de elite die investeerden in tijden van crisis werden immers royaal beloofd voor hun trouw en plichtsbef (M. van der Heijden en M. Van Der Burg, *art. cit.*, p. 17).

¹⁶ M. Boone, K. Davids en P. Janssens, *art. cit.*, p. 5.

¹⁷ Een meer uitgebreide analyse van de motieven van rentenkopers is te vinden bij L. Derycke, “The Public Annuity Market in Bruges at the End of the 15th Century”, in: *Urban public debts*, M. Boone et al. (eds.), p. 170.

¹⁸ Zie onder meer: H.-J. Gilomen, “La Prise de Décision en Matière d’Emprunts dans les Villes Suisses au 15e Siècles. », in: *Urban public debts*, M. Boone et al. (eds.), p. 132: *Je ne pense pas – ... – que les autorités avaient l’intention d’offrir par des emprunts une possibilité d’investissements rentables aux capitaux bourgeois ou d’assumer le rôle d’une caisse d’épargne*; en M. Van der Heijden, “Stedelijke bestuursstructuur”, p. 127 en pp. 132-133.

name omdat een aantal opties op het vlak van fiscaliteit die niet strookten met deze belangen, niet konden worden gebruikt: in Gent werd vooral het belasten van wijn en het gebruik van directe belastingen ernstig bemoeilijkt door de hevige weerstand die deze maatregelen opriepen bij de patricische klassen.¹⁹ Het wegvallen van deze keuzemogelijkheden als eventuele alternatieven voor rentenverkopen was duidelijk een niet onbelangrijke factor in de leenpolitiek die in Gent vanaf 1453 werd gevoerd.

1.2. De recente literatuur: aandacht voor financiële motieven

In de meer recente literatuur werd een verklaring voor de opeenvolgende rentenverkopen die in veel steden kunnen worden waargenomen, in tegenstelling tot de wat oudere werken die incompetentie, vorstelijke druk of persoonlijk gewin naar voren schoven, voornamelijk gezocht in de financiële beweegredenen die een stadsbestuur kon gehad hebben voor een dergelijk beleid. Daarbij werd vooral gekeken naar de voordelen die renten konden hebben en de alternatieven waarover een stadsbestuur kon beschikken.

Een eerste voordeel van de verkoop van renten voor stedelijke gezagsdragers lag in het vermogen van dit financieel mechanisme om op korte termijn zeer grote hoeveelheden kapitaal op te brengen. Daardoor waren renten een uitermate geschikt middel om af te rekenen met onvoorziene kosten die een stad overvielen. De grote populariteit van renten bij het publiek zorgde er immers voor dat er, behalve in tijden waarin bijzonder onzeker was of de stad nog in staat zou zijn de rentebetalingen ook effectief uit te keren, nooit een gebrek was aan investeerders. De terugbetaling van de verkregen middelen door het aflossen van de renten kon bovendien over een aantal jaren gespreid worden. Daar waar leningen het probleem enkel verlegden naar het volgende jaar waarop de belastingen dan toch drastisch verhoogd moesten worden, kon bij renten de verhoging in taxatie heel wat lager worden gehouden omwille van de spreiding van de schuldaflossing over een aantal jaren. Gezien de sociale implicaties van belastingsverhogingen in vroegmoderne steden was het inperken van een verzwaring van de belastingen een niet te onderschatten voordeel. Door de belastingsverhogingen binnen de grenzen van de sociale aanvaardbaarheid te houden, werden de belangen van de elites bovendien het meest gediend: het voor de hogere klassen zeer voordelige belastingsstelsel kon zo, net als het regime dat

---

¹⁹ P. Decelle, *'Datmen dinghesetene danof zoude deportere': Beschouwingen over het fiscale en financiële beleid van de Gentse schepenen in de woelige zestiende eeuw*, Gent (onuitgegeven masterscriptie), 2010, pp. 57 e.v.

O

 pence faictes et substances
 pour la construction du nouveau chasteil de grand

La despence du premier compte de gueldres de Waalbbing
 commis au payement d'icellez ouvrages et despence de l'ordonne
 d'apurer les p^{tes} et Jusques au denier de Janvier p^{tes} et
 montre a la somme de ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

La despence du second ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

La despence de son m^o denier compte fin le denier
 de Janvier p^{tes} et luy montre ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

La despence du premier compte de Messire poule au
 commis aux ouvrages pour le temps des p^{tes} et
 d'apurer les p^{tes} et Jusques au denier de Janvier p^{tes} et
 porte a c^m lxxviii^s d^s et m^o lxxviii^s d^s / Originaux faictes
 despence m^o lxxviii^s d^s payees a feu monsieur de prael pour
 employer a la demolition du petit chasteil de l'ancien
 nomme la tour de Bourgouze. Et p^{tes} et luy
 v^m c^m lxxviii^s d^s payez a Waalbbing pour employer en particulier
 qui cy a compte et faire descript par les comptes
 de dessus de Monsieur de Cleu ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

Reste Rendu aux Receveurs sur le Cleu qui deuoit par
 les comptes pour plusieurs parties antérieures cy de luy
 comptes sixz et clez par mesmes des mandes
 continuant ordonnance de luy de la Rendu et passie aux p^{tes}

La despence de son compte second montre a la somme ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

La despence de son m^o compte porte a la somme de ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

La despence du m^o compte d'ung m^o de p^{tes} a cause
 d'icellez ouvrages montre ———— vii^m c^m lxxviii^s d^s

Afbeelding 1: Rekening van de confiscaties en van de oprichting van de citadel onder Karel V, 1539-1540, Reeks 94bis, nr. 1 (Stadsarchief Gent-De Zwarte Doos, fotografie Storm Calle).

dit stelsel controleerde, gevrijwaard worden omdat zo de dreiging van politiek verzet zoveel mogelijk beperkt werd. Bovendien waren renten ook intrinsiek niet zo onvoordelig voor de stad als traditioneel wordt voorgesteld. Het is hierbij belangrijk een onderscheid te maken tussen kleine en middelgrote steden aan de ene kant en grote, machtige centra aan de andere kant omdat deze eerste de infrastructuur en benodigdheden ontbeerden om een zekere schuldenlast te kunnen dragen. In steden zoals Gent en Antwerpen was een zekere hoeveelheid schuld draaglijk indien een aantal nieuwe bronnen van inkomsten konden worden aangeboord. Daarnaast verminderde, althans bij lijfrenten, de hoeveelheid af te betalen renten naarmate de tijd vorderde en rentehouders overleden.²⁰ Bovendien werden renten niet altijd aangekocht door/voor bijzonder jonge mensen: onderzoek heeft uitgewezen dat dit scenario ongeveer even vaak voorkwam als dat van een rentekoper die op hoge leeftijd renten kocht en vrijwel onmiddellijk daarna overleed.²¹

Bij het afsluiten van de rentecontracten (in Gent) werd nooit rekening gehouden met de leeftijd van de rentekoper bij het bepalen van de intrestvoet.²² Het hoeft dan ook niet te verbazen dat lijfrenten, ondanks de hoge intrestvoeten, soms voordeliger waren dan losrenten. Lijfrenten verdwenen immers langzaamaan terwijl de tijd verstreek, daar waar de rentebetalingen voor losrenten eeuwenlang konden blijven voortbestaan als de stad er niet in slaagde de renten te lossen. De losrenten die in 1453 zijn uitgegeven zijn een voorbeeld van dergelijke eeuwigdurende renten. In de oudere literatuur werden bovendien vaak belangrijke factoren, zoals de evolutie van de bevolking en devaluatie en inflatie, die een erg groot effect konden hebben op de evolutie van de stedelijke financiën buiten beschouwing gelaten.²³ Daarnaast werd bij het aangaan van een grote rentenverkoop in de zestiende eeuw in de meeste gevallen wel degelijk rekening gehouden met de kosten van de annuïteiten die er in de daaropvolgende jaren uit zouden resulteren. Renten werden dan ook in verreweg de meeste gevallen bezet op een nieuwe bron van inkomsten, een nieuwe belasting, en werden gezien als een soort voorafbetaling van de ontvangsten die deze nieuwe taks zou opbrengen.²⁴ Het was de bedoe-

²⁰ M. Boone, K. Davids en P. Janssens, *art. cit.*, p. 7.

²¹ M. Boone, K. Davids en P. Janssens, *art. cit.*, p. 7.

²² M. Boone, "Plus dueil que joie", pp. 11-12.

²³ M. Boone, K. Davids en P. Janssens, *art. cit.*, p. 8.

²⁴ Dit mechanisme was wijdverspreid. Vanaf 1330 werden bijvoorbeeld regelmatig renten verkocht op het gruitrecht in Zutphen, zie R. Van Schaik, "The Sale of Annuities and Financial Politics in a Town in the Eastern Netherlands Zutphen, 1400-1600", in: *Urban public debts*, M. Boone et al. (eds.), p. 114. Voor Antwerpen: M. Limberger, "Private money, urban finance and the state: Antwerp in the sixteenth and seventeenth century", *Paper presented at the XIVth World Economic History Congress, 21-25 augustus 2006*, http://www.helsinki.fi/iehc2006/sessions1_40.html (geraadpleegd op 15 september 2009), p. 12.

ling dat de renten uiteindelijk zouden worden terugbetaald met de inkomsten die uit de nieuwe heffing zouden voortkomen. Stadsbesturen zagen dus in sommige gevallen vooruit en probeerden het oplopen van de stedelijke schuld door middel van een stijgend structureel deficit te voorkomen. De investering van de opbrengsten uit renten in infrastructuurprojecten kon bovendien ook een enorme boost geven aan de stedelijke economie met als gevolg dat de bijkomende inkomsten die een stad uit een groeiende economie via indirecte taxatie zou kunnen verkrijgen, de uitgaven aan annuïteiten vele malen terug zouden betalen. Dit is een visie die het stadsbestuur ten tijde van de aanleg van de Sassevaart tegenover de collatie verdedigde. De schepenen hadden immers al hun hoop voor de economische wederopstanding van Gent aan dit nieuw kanaal verbonden en gingen er inderdaad vanuit dat de inkomsten uit de imposten op de Sassevaart en uit verhoogde ontvangsten uit de andere accijnzen, de uitgaven aan de werken exponentieel zouden overtreffen.²⁵ Deze visie mag voor Gent dan naïef gebleken te zijn, het is echter niet onwaarschijnlijk dat in andere steden dergelijke infrastructuurprojecten die gefinancierd waren met renten wel succesvol waren. In elk geval was Gent niet de enige stad die in de zestiende eeuw renten verkocht met het oog op een groot infrastructuurproject dat de handelspositie van de stad zou verbeteren en zo voor nieuwe inkomsten zou zorgen: de Haarlemse rentenverkoop van 1567 was gericht op de bouw van een schutsluis waardoor grotere schepen de stad zouden kunnen bereiken.²⁶ De competentie van de schepenen in het omkaderen van een rentenverkoop was dus een essentiële factor in het slagen of falen ervan in de zin van de opbouw van stedelijke schuld. Indien de inkomsten waarop de rentenverkoop werd bezet voldoende bleken om de annuïteiten af te betalen en de (los)renten te lossen kon een rentenverkoop erg voordelig zijn voor de stad omdat daardoor onvoorziene kosten konden worden gecontroleerd op een wijze die de minste schade berokkende aan het stedelijke weefsel: sociaal-explosieve belastingsverhogingen en veranderingen in het belastingsstelsel die ingingen tegen de belangen van de elites konden daardoor vermeden worden.

De belangrijkste overweging die een stad kon aanmanen om over te gaan tot rentenverkopen was het gebrek aan valabele alternatieven. Renten werden over het algemeen gebruikt om onvoorziene kosten, bijvoorbeeld uit extraordinaire bedes voor de vorst of voor dringende herstellingswerken, te financieren maar

---

²⁵ W. Ryckbosch, *op. cit.*, p. 274.

²⁶ M. Van der Heijden, "Renteniers and the Public Debt of Dordrecht (1555-1572)", in: *Urban public debts*, M. Boone e.a. (eds.), 2003, p. 129. Zie voor 's Hertogenbosch en Breda: T. Kappelhof, "De stedelijke financiën van 's Hertogenbosch en Breda onder de Republiek", in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 3 (2006), pp. 112-113.

konden ook worden aangewend wanneer de stad om een andere reden, zoals bijvoorbeeld bij grote infrastructuurprojecten, nood had aan grote hoeveelheden extra kapitaal.²⁷ Een overzicht van de andere mogelijkheden waarover een stadsbestuur kon beschikken om het nodige kapitaal te verzamelen toont aan dat in de context van de zestiende-eeuwse stedelijke samenleving renten wellicht (zij het bij wijze van eliminatie) de beste keuze was voor het financieren van dergelijke uitgaven.

Het verhogen van indirecte accijnzen (een eerste optie) lag immers veelal bijzonder moeilijk, zeker indien deze accijnzen werden verpacht. De Gentse casus toont immers terdege aan dat de reactie van de selectieve groep pachters op een dergelijke ingreep van het stadsbestuur bijzonder heftig kon zijn. De accijnzen werden bovendien aan het begin van het jaar verpacht; nieuwe indirecte belastingen die in de loop van een financieel jaar werden ingesteld vielen derhalve buiten dit geijkte systeem. Dergelijke nieuwe heffingen waren bijgevolg een weinig aantrekkelijke optie voor een stadsbestuur dat werd geconfronteerd met onvoorziene kosten: het innen in regie van deze heffingen zou immers enkel resulteren in een geleidelijk binnensijpelen van nieuwe inkomsten en niet in het verwerven van omvangrijke liquiditeiten op korte termijn. Het invoeren van bijkomende indirecte taksen was ook een tijdrovend proces en was daarom niet bijzonder geschikt om onvoorziene uitgaven op te vangen. Daarnaast had de stad ook steeds af te rekenen met de meer gebruikelijke overwegingen die bij het vaststellen van het niveau van deze belastingen een rol speelden: zoals de sociale onrechtvaardigheid en *more to the point* met het maximale niveau waar de stedelijke bevolking mee zou instemmen zonder haar ongenoegen te uiten in sociaal verzet of zelfs regelrechte opstanden. In Gent hadden de ontwikkelingen van 1477 de bestuurders van de stad maar al te zeer bewust gemaakt van het gevaar van ongeregelde uitgaven die in bepaalde omstandigheden konden uitgroeien tot regimecrises. Ook de belangen van de heersende elites beperkten de mogelijkheden van het stadsbestuur inzake indirecte taxatie: zo was het lichte fiscale regime voor wijn een regeling waar slechts bij hoge uitzondering aan getornd mocht worden.

Ook directe belastingen konden slechts met de grootst mogelijke voorzichtigheid worden gehanteerd. Deze vorm van taxatie was immers allerminst populair en kon net als indirecte heffingen leiden tot hevig verzet bij de bevol-

---

²⁷ In P. Decelle, 'Datmen dinghesetenen danof zoude deportere', pp. 29 e.v. wordt dit gegeven bevestigd aan de hand van de begrotingsprocedure die in Gent werd gehanteerd. Zie tevens M. Boone, K. Davids en P. Janssens, "Urban Public Debts from the 14th to the 18th Century. A new approach.", In: *Urban Public Debts*, M. Boone, K. Davids en P. Janssens (eds.), p. 6.

king²⁸ terwijl ditmaal de hogere klassen, die het best in staat waren een effectieve vorm van verzet te organiseren, zwaarder getroffen werden.²⁹ De Gentse casus toont feilloos aan dat directe belastingen geen geschikt middel waren (in het kader van de zestiende-eeuwse stedelijke samenleving) als reactie tegen onvoorziene uitgaven: directe belastingen werden enkel in 1540 en 1585 (in het kader van de boetes die waren opgelegd) en in 1598 gebruikt, iedere keer als een gevolg van het falen van rentenverkopen en niet als een poging om rentenverkopen te vermijden. Het verzet van de collatie tegen gedwongen leningen (een vorm van directe taxatie waarbij het verkregen kapitaal later werd terugbetaald) toont aan hoe sterk de onwil bij de bevolking heerste om in directe belastingen bij te dragen.

Andere conjuncturele middelen (naast renten) waren evenmin bijzonder bruikbaar: op oproepen om vrijwillig geld te lenen aan de stad kwam meestal bitter weinig respons terwijl gedwongen leningen min of meer hetzelfde effect ressorteerden als directe belastingen (en op dezelfde wijze werden aangevoeld). Het opnemen van krediet was zo mogelijk de slechtste optie: de stad deed daarmee niets anders dan het winnen van enkele maanden of een jaar respijt en betaalde daarvoor een zware prijs. De intrestvoeten voor krediet waren immers nooit minder dan tien percent en konden soms meer dan vijftig percent bedragen.³⁰ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat, gezien het beperkte aantal opties, rentenverkopen de meest geliefde optie waren van stadsbesturen om onvoorziene uitgaven te dekken.³¹

Uit het bovenstaande zal ongetwijfeld al duidelijk zijn dat de traditionele visie op renten als een suïcidaal beleid dat de stad onherroepelijk naar de financiële afgrond dreef volgens mij niet langer kan worden onderschreven. Eerder is immers al aangetoond dat in het Gent van de zestiende eeuw geen sprake was van de onkunde en incompetentie waarvan Raymond Van Uytven de bestuurders van Leuven in de eeuwen daarvoor had beticht en waarvan vele auteurs in

²⁸ M. Boone, M. Dumon, B. Reusens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, Kortrijk, 1981, p. 103.

²⁹ Ook bij directe belastingen konden echter sociaal onrechtvaardige aanslagvoeten worden gehanteerd: zo ook in 1492 toen huurders dubbel zo zwaar belast werden als eigenaars. M. Boone, Dumon en Reusens, *art. cit.*, p. 103.

³⁰ Zie, voor Zutphen: *Moreover, this instrument enabled to avail themselves of capital without having to turn to Jews or Lombards, who lent money at very high interest rates* (R. Van Schaik, *art. cit.*, p. 112); en voor Dordrecht en Haarlem: *de rentetarieven waren ontzettend hoog en betekende dus grote schulden* (M. Van der Heijden, *Geldschieters van de stad: financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650*, Amsterdam, 2006, p. 104).

³¹ M. Limberger, "The making of the urban fiscal system of Antwerp until 1800", *passim*; en Boone, 'Plus dueil que joie', p. 3.

navolging van Van Uytven zijn uitgegaan. Uit de staten van de stad blijkt immers dat de schepenen zeer goed in staat waren in te schatten hoe groot de stijging in de annuïteiten die werd veroorzaakt door een bepaalde rentenverkoop precies was en men kan aannemen dat ook gezagshebbers in de vijftiende eeuw in staat waren deze relatief eenvoudige oefening tot een goed einde te brengen.³² Een grondige herinterpretatie van de rentenpolitiek van de steden in de Nederlanden op basis van een geloof in de rationaliteit van het beleid dat werd gevoerd, dringt zich dan ook op. Het is onmogelijk daarbij de negatieve effecten van het gebruik van renten als financieel instrument te negeren; de redenering is echter dat de ongezonde gevolgen van rentenverkoop niet noodzakelijk wijzen op *een ongezond financieel beleid*.³³ Renten waren immers, zoals reeds eerder is gebleken uit het overzicht van (het gebrek aan) valabele alternatieven, eerder een laatste uitweg dan een geprefereerde optie. Dit wil echter niet zeggen dat alle stadsbesturen zomaar kunnen worden vrijgepleit van de kwalijke gevolgen van hun keuze voor opeenvolgende rentenverkoop. Wanneer immers wordt vertrokken van de veronderstelling dat de verkoop van renten financieel-economisch rationeel was (bij gebrek aan andere valabele opties) dan moet voor een beoordeling van de competentie en kunde van de stedelijke bestuurders vooral gekeken worden naar de manier waarop rentenverkoop werden ingebed in het financiële systeem van de stad: gingen de schepenen met andere woorden op een oordeelkundige wijze om met dit financieel mechanisme en met de opbouw van schuld die ermee gepaard ging? Bij deze beoordeling mag ook nooit uit het oog verloren worden dat de opeenvolgende stadsbesturen niet alleen met het belang van de stad maar ook steeds met het belang van de eigen klasse rekening hielden. Dat de invloed van dit beschermen van het eigenbelang bijzonder groot kon zijn, zal onder meer blijken uit de studie van de rentenpolitiek in het zestiende-eeuwse Gent.

2. De zestiende-eeuwse Gentse rentenpolitiek als casus

2.1. *De rentenverkoop van 1521-1522 als ideaal scenario*

Voor de Gentse opstand van 1539 wendde de stad zich slechts twee maal tot het uitgeven van renten: in 1521 en 1522. De rentenverkoop die in deze jaren

³² In een recent artikel gaf Luciano Pezzolo met Venetië een voorbeeld van een stad waar op een zeer gedegen manier met de stedelijke schuld werd omgegaan. L. Pezzolo, "The Venetian Government Debt 1350-1650", in: *Urban public debts*, M. Boone e.a. (eds.), pp. 70-73.

³³ W. Ryckbosch, *op. cit.*, p. 275.

plaatsvonden (de eerste na de grootschalige schuldliquidatieoperatie die in 1508 succesvol was beëindigd) waren vooral opmerkelijk omdat zij als een toonbeeld kunnen worden gezien van het oordeelkundig gebruik van rentenverkopen in een vroegmoderne context: de rentenverkopen maakten het immers in beide jaren mogelijk onverwachte uitgaven snel en efficiënt te bekostigen zonder dat daarvoor belastingsverhogingen nodig waren die dermate zwaar waren dat zij de belangen van de heersende elites konden schaden.³⁴

De vroege jaren 1520 vormden het toneel voor de eerste van talloze Frans-Habsburgse oorlogen die de internationale politiek van de eerste helft van de zestiende eeuw kenmerkten. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Karel V zich in deze tijden van stijgende militaire uitgaven tot de verschillende onderdelen van zijn rijk wendde om het kapitaal dat voor de continue oorlogsvoering was vereist te verkrijgen. In 1521 werd door de vier leden van Vlaanderen een nieuwe bede toegestaan voor de som van honderdvijftigduizend kronen van achtenveertig groten per stuk. Het aandeel van de stad Gent in deze bede kwam op 507.600 groten Vlaams in het eerste jaar (1521); een deel hiervan werd echter kwijtgescholden waardoor het bedrag uiteindelijk op 422.880 groten Vlaams kwam. Daarnaast stemden de leden ook in met het uitrusten van tienduizend voetknechten die de grenzen van het graafschap zouden beschermen tegen de Franse vijand. De stad Gent moest hiervoor nog eens 192.000 groten afstaan.³⁵ In totaal diende de stad dus in het jaar 1521 614.880 groten bijdragen bovenop de normale uitgaven van dat jaar, ofwel één derde van de uitgaven van het jaar daarvoor. In 1522 werd omwille van dezelfde redenen 282.000 groten Vlaams uitgegeven.³⁶ De geldsommen die in 1521 en 1522 verzameld moesten worden waren dus voor de stedelijke schatkist een zware opdoffer: ze representeerden respectievelijk 23,5 en 13,5 procent van de uitgaven van de stad die dan ook in vergelijking met voorgaande jaren met de helft toenamen.

---

³⁴ De lezer dient er zich van bewust dat de invulling die hier aan het eigenbelang van de elites dient te worden gegeven die van een 'verlicht eigenbelang' is waarbij de elites zich wel degelijk fiscale voordelen toe-eigenden maar niet in een dergelijke mate dat zij hun machtspositie konden bedreigen. Er werd dus wel degelijk rekening gehouden met een aantal grenzen die aangaven wat het gewone volk fiscaal zou aanvaarden zonder in opstand te komen tegen het heersende regime. Wanneer er bijgevolg nood was aan extra middelen en de lagere klassen verdere belastingsverhogingen niet zouden aanvaarden, dan (en pas dan) waren de elites bereid hun fiscale voordelen gedeeltelijk en tijdelijk op te geven. De financiële gezondheid van de stad was dan ook bijzonder belangrijk voor de heersende elites omdat belastingsverhogingen zoveel mogelijk vermeden dienden te worden. Het nastreven van dit verlichte eigenbelang was, ons inziens, het centrale kenmerk van het fiscale beleid van de elites in de stad Gent in de zestiende eeuw.

³⁵ SAG, reeks 400, n° 44, folio 24v. (1521).

³⁶ Jammer genoeg ontbreken na 1522 de stadsrekeningen tot 1528; in dat jaar lagen de inkomsten en uitgaven van de stad opnieuw in lijn met die van voor 1521.

Tabel 1: Inkomsten, uitgaven en deficit van de stad Gent voor de jaren 1520, 1521, 1522 en 1528.

Jaar	Inkomsten	Renten	Inkomsten zonder renten	Uitgaven	Deficit/surplus
1520	1719592		1719592	1796797	-77125
1521	2576653	860880	1715773	2620084	-43431
1522	2006954	281520	1725434	2087858	-80954
1528	1773537		1773537	1844843	-71785

Bron: SAG, reeks 400, n° 43bis-45.

Het stadsbestuur, bestaande uit vertegenwoordigers van de drie leden van de stad Gent (de poortერი, het weversgilde en de verzameling van de andere gilden), werd aldus geconfronteerd met de nood om bijna één miljoen groten Vlaams aan extra kapitaal te zoeken. Er moest bijgevolg een keuze gemaakt worden uit de opties die eerder reeds zijn geschetst: indirecte of directe belastingen, vrijwillige of gedwongen leningen, rentenverkopen of het aanvragen van krediet. Een verhoging van de accijnzen of het instellen van nieuwe directe belastingen was bijzonder tijdrovend; deze mogelijkheden moesten derhalve al snel uitgesloten worden. De respons op een oproep om vrijwillig geld te lenen was bijzonder onzeker (en het verleden leerde dat een groot succes niet in de lijn der verwachtingen kon liggen). Gedwongen leningen waren uitermate impopulair en krediet verschoof het probleem gewoon naar het daaropvolgende jaar. Dus besloot de stad om over te gaan tot de verkoop van renten, met name van losrenten aan de penning zestien (voor 645.120 groten Vlaams in 1521 en 65.280 groten Vlaams in 1522) en lijfrenten op één leven aan de penning acht en op twee levens aan de penning tien (215.760 groten Vlaams in 1521 en voor 216.240 groten Vlaams in het jaar daarop)³⁷. Het feit dat in beide jaren ongeveer evenveel lijfrenten zijn verkocht is opvallend en zou erop kunnen wijzen dat het stadsbestuur een vaste limiet op de hoeveelheid te verkopen lijfrenten had gezet en de rest van de nodige sommen in losrenten poogde te verkrijgen. Wellicht hadden de bestuurders een berekening gemaakt van de hoeveelheden die zij zouden moeten uitgeven aan annuïteiten en hadden ze er, in functie van deze berekening, voor geko-

---

³⁷ In 's Hertogenbosch leidde de toegenomen financiële eisen van de vorst in de vroege jaren twintig tot het einde van een periode waarin op een meer prudente manier met de stadsfinanciën werd omgegaan, naar analogie met Gent. B. Blondé, “De saneringspogingen van de Bossche stadsfinanciën in de eerste helft van de 16de eeuw: spiegel van een politieke, sociale en economische realiteit.”, in: *Appeltjes van het Meetjesland. Jaarboek van het heemkundig genootschap van het Meetjesland*, 19 (1968), p. 69.

zen het aantal lijfrenten te beperken zodat de rentenbetalingen betaalbaar zouden blijven.

In de stadsrekeningen, en in de andere bronnen die zijn geraadpleegd, is geen vermelding teruggevonden die aangaf of de renten die zijn uitgegeven in 1521 en 1522 bezet waren op een bepaalde nieuwe accijns. Vanaf 1528 (het eerste jaar waarvoor opnieuw stadsrekeningen bewaard zijn) verscheen echter wel een dergelijke nieuwe accijns in de stadsrekeningen, met name op crabbelaar. Het is bijgevolg best mogelijk dat het stadsbestuur deze belasting heeft ingesteld om de gevolgen van de rentenverkopen op te vangen. De opbrengsten van de accijns op crabbelaar, bijna tweehonderdduizend groten Vlaams in 1528, compenseerde de stad ruimschoots voor de gestegen uitgaven aan annuïteiten die slechts met een kleine tachtigduizend groten waren toegenomen in 1522. In 1528 waren de annuïteiten reeds terug onder het niveau van 1521 gezakt, onder meer omwille van een daling van honderdduizend groten Vlaams bij de losrenten. Vermoedelijk was tussen 1522 en 1528 een gedeelte van de losrenten ingelost, mogelijk met de opbrengsten van de nieuwe accijns op crabbelaar. De daling in de uitgaven voor lijfrenten met vijftigduizend groten kan het gevolg zijn van de sterfte van lijfrentehouders (van de verkoop uit 1521 of van vroegere) of van de aflossing van een aantal renten via een restitutie van de geïnvesteerde som door het stadsbestuur.

De rentenverkopen in 1521 en 1522 lijken aldus een schoolvoorbeeld te zijn geweest van een succesvolle financiële operatie waarin renten een hoofdrol speelden. De gevolgen op de langere termijn waren immers minimaal terwijl de stad in staat was geweest de grote onvoorziene uitgaven op vrij gemakkelijke wijze op te vangen. De verhoging van de accijnzen die nodig was om deze uitgaven op te vangen kon in alle rust gebeuren, wat gezien de sociale gevaren die met deze problematiek gepaard gingen, een reusachtig voordeel moet zijn geweest voor de heersende klassen in dit 'democratische' bestel die hun eigen fiscale voordelen konden vrijwaren (met de belasting op crabbelaar werd immers vooral de middenklasse getroffen). In een al bij al vrij beperkt aantal jaren kon de normaliteit in de stadsfinanciën worden hersteld; het eeuwige streefdoel van de vroegmoderne bestuurders was bij deze dan ook bereikt.

2.2. De Concessio Carolina en haar consequenties: de jaren 1540

De boete die de stad Gent werd opgelegd na de opstand van 1539 betekende het einde van een periode van meer dan vijftig jaar waarin de stad het verkopen van renten zoveel mogelijk had kunnen vermijden (met uitzondering van de hierbo-

ven besproken jaren 1521-1522). In de Carolijnse Concessie van dertig april 1540 werd het stadsbestuur opgedragen 260.000 karolusgulden te betalen aan de vorst aan veertig groten per stuk ofwel bijna 8.250.000 groten Vlaams. Daarnaast moest de stad ook zelf opdraaien voor de kosten van de werken aan het Spanjaardenkasteel dat zou worden opgetrokken op het gebied van de Sint-Baafsabdij. Het stadsbestuur moest de vorst ook de renten die de stad bezat op het vorstelijk domein in Gent kwijtschelden. De stad werd daarbovenop zelfs verplicht jaarlijks een substantiële bijdrage van 240.000 groten Vlaams aan de beheerder van het vorstelijk domein over te maken voor het onderhoud van de eigendommen van de graaf van Vlaanderen. Naast deze zware bepalingen in de Carolijnse Concessie moesten de gezagsdragers ook afrekenen met de financiële gevolgen van de opstand, en met name met de grote achterstallen die waren opgelopen in het jaar 1539. Op een vergadering van 31 mei 1540 werd de collatie van deze bepalingen door de schepenen op de hoogte gebracht. Het antwoord van de collatie op het verzoek van de schepenen waaruit bleek dat de stad op zoek moest naar meer dan acht miljoen groten Vlaams aan extra kapitaal, was duidelijk: de stad kon de sommen die de vorst haar had opgelegd, gezien de grote achterstallen en de erbarmelijke staat van de stadsfinanciën, onmogelijk opbrengen. Het was, volgens de collatieheren, dan ook nodig om de vorst te benaderen *en uuetmoedelic ende in alder reveren(tie) an de k(eiserlicke) ma(jestei)t onzen souverainen heere suppliere ende bidde omme thebbene quitscheldinghe van den sommen van penninghen daerinne dinsetenen deser stede bij zijnder seten(tie) ghecondempneert zijn regard nemende up den schamelen staet ende tachterhede deser stede*³⁸. Het verzoek van de collatie om de vorst te vragen, hoe eerbiedig ook, de boete en het aandeel in de bede waarrond het hele conflict had gedraaid, volledig te laten vallen was bijzonder onredelijk en volkomen onrealistisch. De berichten en discussies met de centrale ambtenaren die als vertegenwoordigers van de vorst acteerden, zorgden in de maanden na deze eerste vergadering van de collatie dan ook voor nieuwe spanningen met Karel V en zijn entourage; uiteindelijk werd evenwel op 18 juni een nieuwe, definitieve regeling uitgewerkt: de stad werd nu verplicht de som van 128.000 karolusgulden te betalen op basis van een vast tijdschema: vierhonderdduizend groten Vlaams onmiddellijk op achttien juni 1540, zeshonderdduizend groten Vlaams voor het einde van de maand, één miljoen groten Vlaams in juli 1540, hetzelfde bedrag in augustus 1540, 480.000 groten Vlaams tegen Sint-Remigius en 520.000 groten Vlaams tegen februari 1541 (allen dus binnen het financiële jaar 1540-1541). De rest van de boete,

---

³⁸ SAG, reeks, 121, 2, folio 2v en 3r.

1.120.000 groten, mocht betaald worden in vijf driemaandelijkse termijnen, ieder ter waarde van 224.000 groten Vlaams³⁹. In het jaar 1540 moesten dus in totaal 4.224.000 groten Vlaams aan de vorst worden overgemaakt, gevolgd door nog eens 896.000 groten Vlaams in 1541. Het grootste gedeelte van dit bedrag werd uiteindelijk verzameld uit de verkoop van erf- en lijfrenten (57,7 percent in totaal), waarbij de schepenen ongetwijfeld hoopten de extra uitgaven aan boetenbetalingen met de liquiditeiten die rentenverkoppen zouden opleveren te dekken op dezelfde wijze zoals dat in 1521 en 1522 was gebeurd⁴⁰.

Tabel 2: De gebruikte middelen voor het betalen van de boete van de Carolijnse Concesssie.

Jaar	Losrenten (P16)	Lijfrenten (één lijf P6 en twee lijven P10)	Lijfrenten (één lijf P8 en twee lijven P10)	Leningen te Antwerpen	Gedwongen lening	Vrijwillige lening	Totaal
1540	1084400	976960		1248000	632192	17396	3958948
%	27,4%	24,7%		31,5%	15,7%	0,5%	99,7%
1541	128960		1473360	778004		3480	2383804
%	5,4%		61,8%	32,6%		0,1%	99,9%
Totaal	1213360	976960	1473360	2026004	632192	20876	6342752
%	19,1%	15,4%	23,2%	31,9%	10%	0,3%	99,9%

Bron: SAG, reeks 400, n° 48-49.

Het is opvallend dat niet alle inkomsten werden geput uit de verkoop van renten. De vorst had de stad immers een octrooi verleend om de volledige som die was overeengekomen op achttien juni via rentenverkoppen op te halen:

Volghende de voornomde lettren van octroye van de k(eiserlicke) ma(jesiteit) houdende te moghen vercoopen omme de redenen in de text in ervaerlicken losrenten ende lijfrenten totter somme van CXXVIII(m) karolsgulden omme eens ghelaeten der wet in den handen van de eersten secretaris ende bij affirmatie van scepenen van de kuere ende dese ontfangher bouchouder⁴¹.

³⁹ L.P. Gachard, *Relations des troubles de Gand sous Charles Quint, par un anonyme*, Brussel, Hayez, 1846, p. 393. Dit overzicht is ook terug vinden bij J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen: aspiraties, relaties en transformaties in de 16de eeuwse Gentse ambachtswereld*, Gent, Academia press, 2002, p. 459 (voetnoot 194).

⁴⁰ J. Dambruyne kwam in zijn onderzoek tot precies dezelfde becijfering: J. Dambruyne, *op. cit.*, p. 459.

⁴¹ SAG, reeks 400, nr. 47, f. 22r. De volledige brief van Karel V van 18 juni 1540 is terug te vinden in L.P. Gachard, *op. cit.*, p. 393.

Het stadsbestuur had echter na de opstand, ook voor 18 juni, bijzonder veel moeite gehad de renten die aan investeerders werden aangeboden ook effectief te verkopen, wellicht omwille van een gebrek aan vertrouwen in de solvabiliteit van de stad. De grote moeilijkheden die de stad had om kopers te vinden voor de renten bleek onder meer uit het feit dat de keizer reeds op negentien juni de bestuurders van de stad de opdracht gaf de clericus en de burgers die daar blijkbaar op vrijwillige basis niet toe geneigd waren te dwingen renten te kopen⁴². De geringe kredietwaardigheid en een gebrek aan vertrouwen in de financiële stabiliteit van de stad waren wellicht de voornaamste factoren die vele potentiële investeerders ontmoedigden. Op zeven juli moedigde Karel V de schepenen opnieuw aan indien nodig druk te gebruiken om de meer welgestelde burgers over te halen renten te kopen of via een lening gelden aan de stad te verschaffen⁴³. De uitermate moeizame verkoop van renten bracht de stad in de problemen naarmate de deadlines die Karel V via zijn secretaris Joris Despleghen had vooropgesteld naderden.

Op 10 juli vaardigde de vorst een ultimatum uit omdat hij de eerste betaling die op 18 juli verricht hadden moeten worden nog steeds niet ontvangen had: ten laatste tegen het einde van de maand moest een bedrag van dertigduizend karolusgulden betaald zijn. Het geduld van de vorst was duidelijk ten einde. Het ultimatum bracht de schepenen in een lastig parket: de rentenverkopen bleken niet in staat voldoende kapitaal op te brengen om op deze eis in te gaan. Bijgevolg moesten de schepenen, die nu geen andere keuze meer hadden, overgaan tot het ophalen van krediet bij Antwerpse kooplieden van wie zij op 26 juli een bedrag van twintigduizend karolusgulden leenden⁴⁴: Marcus Ohem leende de stad achtduizend karolusgulden die op 15 januari 1541 moesten worden terugbetaald aan acht percent intrest; Matthijs Malich leende twaalfduizend karolusgulden tegen twaalf percent, terug te betalen op 15 mei 1541 (in de volgende financiële termijn).

Ook na 26 juli 1540 diende de stad zich nog een aantal keren tot de Antwerpse kredietmarkt te wenden om de bedragen van de boete te kunnen opbrengen. Dergelijke operaties waren opnieuw voornamelijk ingegeven door een gebrek aan betere alternatieven: het verkrijgen van krediet gaf de stad immers enkel zes maanden tot een jaar uitstel aan een bijzonder hoge kost (de intrestvoet bedroeg immers, met uitzondering van de lening van Marcus Ohem nooit min-

---

⁴² L.P. Gachard, *op. cit.*, p. 394. Zie ook J. Dambruyne, *op. cit.*, p. 461.

⁴³ L.P. Gachard, *op. cit.*, p. 402. Zie ook: J. Dambruyne, *op. cit.*, p. 461.

⁴⁴ J. Dambruyne, *op. cit.*, p. 461.

der dan tien percent en kon zelfs boven de twintig percent uitstijgen). De enige reden waarom de stad gebruik maakte van deze erg onvoordelige regeling was dat het meer gebruikelijke middel om plotse onvoorziene uitgaven mee te financieren, renten, door een gebrek aan investeerders onvoldoende kapitaal bijeenbracht. Het octrooi van de vorst maakt immers duidelijk dat het zonder meer de intentie was van beide partijen om de volledige som waaraan de stad nood had op te halen door middel van rentenverkoop. Volgens Johan Dambryne is het feit dat de schepenen toevlucht moesten zoeken tot de Antwerpse kredietmarkt een bewijs dat er bij de Gentse elite- en middengroepen onvoldoende bereidheid was om renten te kopen (en vrijwillige leningen te verschaffen). In de fase voor 18 juni was dit zeker en vast het geval maar het lijkt onwaarschijnlijk dat de elites van de stad geen gevolg zouden gegeven hebben aan de latere oproepen van het stadsbestuur doorheen de rest van het financiële jaar om renten te kopen. Het was immers, zoals eerder is aangegeven, voornamelijk in tijden van crisis dat kon worden ingespeeld op een gevoel van *civic responsibility*, hoewel de impact van deze oproepen bij de verslagen particularisten (in het bijzonder de corporatieve middenklassen) wellicht heel wat minder groot was. De renten die in 1540 toch werden verhandeld (slechts veertig procent van de door het vorstelijke octrooi toegestane hoeveelheid) werden dan ook voornamelijk aan Gentenaars verkocht. Het is bijgevolg waarschijnlijk dat de lage kredietwaardigheid van de stad na de opstand (waarin de annuïteiten slechts heel gebrekkig waren uitbetaald en waardoor de stad (andermaal) met grote achterstallen te kampen had) het verkopen van renten bemoeilijkte. Dit verklaart het gebrek aan interesse bij buitenstedelijke investeerders (die traditioneel een erg hoog aandeel hadden in rentenverkoop) ondanks het gebruik van een hogere intrestvoet bij de lijfrenten van 16,6 procent.

De lage opbrengsten van de renten zorgden ervoor dat de financiële planning voor de volgende jaren uitermate werd bemoeilijkt. Naast de meer traditionele problemen van het betalen van de annuïteiten en het restitueren van leningen (en losrenten) moest de stad nu ook afrekenen met de gevolgen van de kredietoperaties die de schepenen moesten blijven toepassen. Op 17 juni (voor het aangaan van het eerste krediet) vroeg de collatie aan de schepenen om een aantal nieuwe accijnzen in te stellen (en daarvoor een octrooi te vragen bij de vorst) om de gedwongen leningen en renten zo snel mogelijk terug te betalen:

tot upstellinghe van assijse om(m)e daarmede de voornomde gheswoerde somme te rembourserene ende quitene zomen al tselve huerbuerlixt ende bequaemst vinden zal ende zo haest alst moghelic werden⁴⁵.

Op dezelfde dag presenteerden de schepenen een document met de tarieven voor de accijnzen van dat jaar 1540 waarin ook vier nieuwe accijnzen werden voorgesteld: op wijn, enkel bier, graan en vlees die wellicht moesten dienen om de annuïteiten te betalen en de renten na verloop van tijd af te lossen⁴⁶. Indien alle renten in 1540 zouden verkocht zijn aan het voor de stad meest onvoordelige tarief, zijnde in lijfrenten aan de penning zes, zouden de jaarlijks te betalen annuïteiten 853.333 groten Vlaams bedragen. De opbrengsten van deze accijnzen in de jaren daarop waren voldoende om dit bedrag te kunnen betalen:

Tabel 3: De opbrengsten van de vier in 1540 ingestelde belastingen in de jaren veertig van de zestiende eeuw.

1540	891.858	1545	1.023.720
1541	1.118.880	1546	861.360
1542	905.003	1547	931.920
1543	833.368	1548	945.120
1544	884.880	1549	945.840

Bron: SAG, reeks 400, n° 48-52.

Indien de stad er dus in geslaagd zou zijn alle renten te verkopen zou opnieuw dezelfde procedure als in 1521 toegepast kunnen geweest zijn waarbij de annuïteiten met de opbrengsten van deze nieuwe belastingen betaald zouden worden in afwachting van het overlijden van de lijfrentehouders terwijl tevens langzaam een aantal losrenten afgelost zouden (kunnen) worden. Het geringe succes van de rentenverkopen en de nood aan krediet die daaruit voortvloeide, verhinderde dit scenario. Het krediet zorgde immers slechts voor een kort respijt waarna de kosten zich in een volgende financiële termijn opnieuw aandienen (met daarbovenop een stevige intrest): vandaar dat de stad ook in de jaren na 1540 gedwongen was te proberen renten te verkopen om de nood aan kredietoperaties te elimineren. Het was pas acht jaar later, in 1548, dat voor het eerst een relatief

---

⁴⁵ SAG, reeks 121, 2, f. 6r.

⁴⁶ SAG, reeks 121, 2, f. 6r. en volgende. De keuze voor belastingen op enkel bier en graan werd duidelijk geïnstigeerd door het nieuwe patricische stadsbestuur die met deze zware belastingen op levensnoodzakelijke goederen de lagere klassen zwaar trof. De fiscale voordelen van de heersende elites, in het bijzonder inzake wijn, bleven grotendeels buiten schot.

evenwicht in de stadsfinanciën kon worden bereikt zonder kredietoperaties die van jaar tot jaar problemen bleven veroorzaken⁴⁷.

De schepenen poogden in deze periode van acht jaar ieder jaar voldoende renten te verkopen om het krediet dat in het jaar daarvoor was aangegaan af te lossen en om de onvoorziene uitgaven die de stad in deze periode te beurt vielen (zoals de buitengewone bedes in 1542 en 1543 naar aanleiding van de Frans-Gelderse oorlog⁴⁸) op te vangen. Tot 1548 werd de stad echter ieder jaar door het falen van deze rentenverkopen (omwille van een gebrek aan investeerders ten gevolge van de lage kredietwaardigheid van de stad) met een tekort geconfronteerd dat moest worden opgevuld aan de hand van kredietoperaties. Dit deficit werd veelal net door de kredietoperaties van het voorgaande jaar veroorzaakt⁴⁹. Door dit beleid werden de achterstallige kosten (plus een stevig bedrag aan intresten) naar het daaropvolgende jaar overgeheveld waarin zich opnieuw hetzelfde probleem voordeed. In de vroege jaren 1540 werd dan ook jaar na jaar geprobeerd renten te verkopen zodat een kostelijk beleid op basis van krediet

⁴⁷ Op het einde van de vijftiende eeuw had zich in Brugge een gelijkaardig scenario voorgedaan: door een gebrek aan kredietwaardigheid slaagde het Brugse stadsbestuur er in deze periode niet langer in voldoende investeerders te vinden in stedelijke schuld met als gevolg dat de annuïteiten en de onvoorziene uitgaven niet langer bekostigd konden worden. L. Derycke, "The Public Annuity Market in Bruges at the End of the 15th Century", p. 168. Het stadsbestuur van Brugge was dan ook begonnen aan een uitgebreide sanering van de stadsfinanciën, ongetwijfeld onder druk van of met steun van de vorst die de capaciteit van de stad om bedes te betalen gegarandeerd wilde zien. In Gent bleven dergelijke maatregelen, voornamelijk omwille van het blijvende succes van lijffrenten, uit tot 1566.

⁴⁸ SAG, 400, nr. 50, f. 21r. en SAG, 400, nr. 51, f. 30r. Zie ook J.D. Tracy, *A Financial revolution*, pp. 76-79.

⁴⁹ In de stadsrekeningen werd dan ook in een aantal jaren melding gemaakt van de ontvangst van kapitaal dat bij Antwerpse geldhandelaren was geleend om eerder verkregen krediet af te lossen, zie onder meer SAG, reeks 400, n^o, 49, f. 39r., SAG, reeks 400, n° 50, f. 30r. e.v. De buitengewone bede die in 1542 werd toegestaan was ook om een andere reden uitermate significant: ondanks het verzet van de vier leden tegen dit mechanisme (met een uitstel van twee jaar tot gevolg) werden naar aanleiding van de bede voor het eerst renten op provinciaal niveau in het graafschap Vlaanderen verkocht. Deze provinciale renten werden bezet op enkele nieuwe belastingen, tevens op provinciaal niveau, die uitgebreid staan beschreven in de registers van de collatie (op de vergadering van 6 april 1543 (SAG, reeks 121, 2). Het verzet van de leden had voornamelijk te maken met het feit dat hierdoor de belastingsdruk op de stedelijke bevolking nog zou toenemen (een gegeven dat zoals eerder is vermeld ook op het vlak van de stedelijke fiscaliteit moeilijk lag) terwijl de meer goeude klassen van het betalen van deze belastingen grotendeels was vrijgesteld. Voor het graafschap Vlaanderen werd echter na de samenkomst van de vier leden te Diest in het begin van het jaar 1543 duidelijk gemaakt dat *van al deze voorzeide assijsen en zal nijemant noch es e(xe)mpt zijn gheestelic noch weerlic edele noch onedele practisieven noch andere als up heerlicke peremptie* (SAG, reeks 121, 2, folio 74v. Tracy, *A Financial revolution*, pp. 76-78). Het belang van de introductie van provinciale renten voor de stedelijke fiscaliteit lag voornamelijk in de opkomst van een nieuwe markt voor renten die de concurrentie aanging met stedelijke renten in het aantrekken van investeerders. Dezen hadden nu immers de keuze tussen provinciale en stedelijke renten en konden op basis van de kredietwaardigheid van de instellingen en de aangeboden rentenvoeten meer waar voor hun geld kiezen. Het feit dat op provinciaal niveau in de jaren 1540 nog geen schuld was opgebouwd was mogelijks een belangrijke factor in dit besluitvormingsproces. Men kan dan ook veronderstellen dat de opkomst van provinciale renten op zijn minst een zekere invloed heeft gehad op het succes van rentenuitgiften op stedelijk niveau.

achterwege zou kunnen blijven. Tot 1548 bleken kredietoperaties echter onvermijdelijk.

Tabel 4: Kredietoperaties in de stad Gent tussen 1540 en 1548.

1540	1.248.000		
1541	778.004	1545	1.621.000
1542	800.000	1546	1.240.000
1543	2.168.000	1547	240.000
1544	1.619.413	1548	240.000

Bron: SAG, reeks 400, n° 48-56.

Het stadsbestuur en de collatie deden er alles aan om de rentenverkopen zo succesvol mogelijk te maken en kredietoperaties te vermijden. Innovativiteit in het vinden van meer creatieve oplossingen voor nijpende financiële problemen was één aspect van de pogingen die de schepenen en de raadslieden in deze ondernemen: zo stelde de collatie in 1546 voor een loterij te organiseren om de voorzieningen voor de armen van de stad die een hogere financiering vroegen te kunnen blijven dragen. Daarnaast werd ook gepoogd de stedelijke renten zo aantrekkelijk mogelijk te maken teneinde meer investeerders te kunnen verleiden tot het aankopen ervan: de belangrijkste maatregelen die hiervoor werden genomen waren verhogingen van de intrestvoeten en voornamelijk het aanbieden van lijfrenten op één lijf (aan de penning acht) en zelfs op twee lijven (aan de penning tien). Lijfrenten kenden een veel meer gedifferentieerd publiek en konden veel gemakkelijker worden verkocht. De zware kost van de annuïteiten maakte echter dat de stad veelal poogde lijfrenten te vermijden. Pas wanneer de verkoop van losrenten stokte (zoals in de jaren 1540 duidelijk gebeurde⁵⁰) werd overgegaan tot de verkoop van lijfrenten wat dus allerminst de favoriete optie van de stad was maar eerder een noodgedwongen keuze om kredietoperaties te kunnen ont-

---

⁵⁰ Het octrooi voor losrenten dat in 1542 aan de stad werd toegezegd bleef tot 1546 van kracht: het duurde met andere woorden vijf jaar alvorens een al bij al relatief laag bedrag aan losrenten werd verkocht.

Tabel 5: De verkoop van losrenten tussen 1542 en 1546

1542	160.384
1543	52.160
1544	80.960
1545	74.880
1546	26.880

Bron: SAG, reeks 400, n° 50-55.

lopen. Een andere belangrijke maatregel die in 1541 werd genomen was dat bij het terugbetalen van de leningen die de stad van haar burgers had verkregen in 1540 van deze burgers werd geëist dat zij het gerestitueerd kapitaal zouden beleggen in de aankoop van renten. Pas in 1548, het laatste jaar waarin delen van de geleende sommen werden terugbetaald, werd deze voorwaarde niet langer vermeld⁵¹. Ondanks deze en andere maatregelen bleef het succes van de rentenverkoppen telkens heel wat onder de verwachtingen en werden niet die sommen geïnd die de stad nodig had: doorheen de hele jaren 1540 bleven klaarblijkelijk ernstige twijfels bestaan over de kredietwaardigheid van Gent in de nasleep van de opstand en de wanbetaling van de annuïteiten in 1539. Daardoor bleef de stad het moeilijk hebben investeerders aan te trekken om de stedelijke schuld mede te financieren; vooral de verkoop van losrenten verliep bijzonder moeizaam.

De manoeuvreerruimte van het stadsbestuur werd in deze periode verder beperkt door het gegeven dat het niet mogelijk bleek de belastingsdruk verder te verhogen (bovenop de vier eerder vermelde nieuwe belastingen die in 1540 waren ingevoerd). Dit wordt onder meer duidelijk uit de zeer gespannen toon die in de registers van de collatie naar voren komt bij het onderwerp taxatie. De schepenen bespraken ieder jaar met de collatie welke optie de beste was voor het innen van de accijnzen (verpachting of regie) en als onderdeel van hun vertoog bij deze gelegenheden zagen zij zich vaak verplicht mee te delen dat het dat jaar niet mogelijk was de accijnzen te verlagen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat deze vraag vrijwel ieder jaar zeer pertinent door bepaalde leden van de collatie werd gesteld, zij het dat dit slechts in één jaar, 1543, expliciet in de registers van de collatie is vermeld:

*biddende de zelven van der wet de pachten van den corene ende van de cleenen biere alzo verre alst doendelic es achter te latene ende niet te verpachtene ofte te modererene alzo verre alst doendelic es ende den staet van der stede vermach*⁵².

---

⁵¹ Voorbeeld uit 1542: SAG, reeks 400, n° 51, f. 270r. Gedwongen aankopen van renten vonden wel vaker plaats in de Nederlanden, zie M. Van der Heijden, “Renteniers and the Public Debt of Dordrecht (1555-1572)”, p. 187.

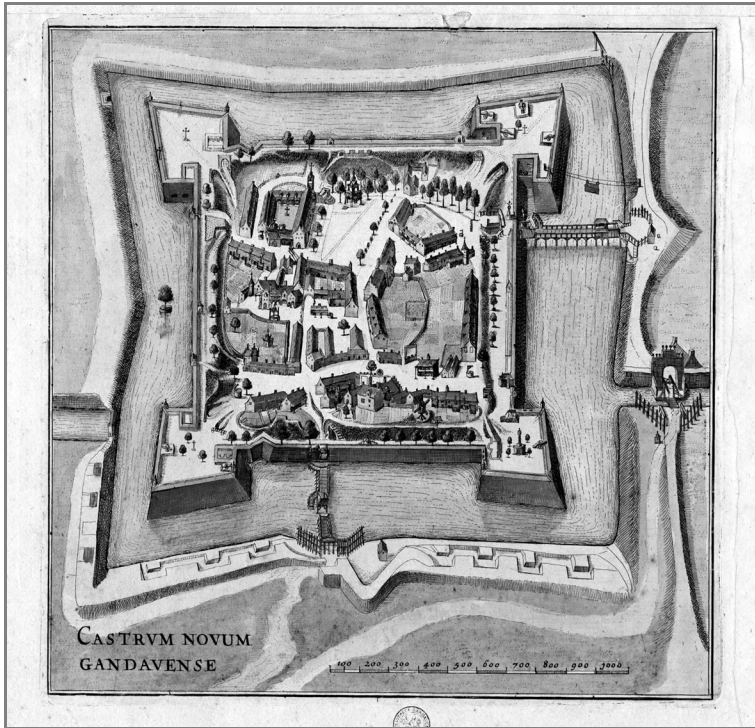
⁵² SAG, reeks 121, 2, folio 59v. In de jaren daarna verhaalden de schepenen herhaaldelijk aan de collatieheren *dat nijet wel moghelic en wordt eeneghe assisen af te stellen of grootelicx te verminde(re)n* (citaat daterend van vierentwintig maart 1549). SAG, reeks 121, 2, folio 153r. Andere vermeldingen volgden onder meer in 1551 en 1552.

Het feit dat het stadsbestuur zich bijna ieder jaar genoodzaakt zag aan de collatieheren mede te delen dat het niet mogelijk was de accijnzen te verlagen is dus een duidelijke indicatie dat zowel binnen de collatie als binnen de ruimere Gentse samenleving de vraag naar een dergelijke verlaging uitermate sterk leefde. Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat een (verdere) verhoging van de accijnzen geen reactie zou hebben uitgelokt. De schepenen moesten bijgevolg erg behoedzaam omgaan met deze sociaal zeer explosieve materie omdat zij zich er maar al te goed van bewust waren dat uit een te drastische aanpak oproer of zelfs een openlijke revolte zou kunnen resulteren die het voortbestaan van het regime kon bedreigen. Een verhoging van de accijnzen lijkt dan ook zonder meer onmogelijk te zijn geweest. Het gebruik van directe belastingen lag bijna even moeilijk omwille van de grote weerstand die deze bij de bevolking opriepen. De afkeer van de Gentse bevolking, en in het bijzonder de machtige patricische klassen, ten opzichte van directe belastingen wordt geïllustreerd door het zeer uitgesproken verbod van de collatie om dwang te gebruiken bij vrijwillige leningen die daardoor het karakter van gedwongen leningen zouden kunnen aannemen (die tenslotte slechts directe belastingen waren die later werden terugbetaald door de stad).

2.3. Schuldopbouw en crisis: de jaren 1560 en de vicieuze cirkel van Van Uytven

Naar het einde van de jaren 1550 werd duidelijk dat de stad financieel meer en meer in de problemen kwam. De economische malaise begon de stad steeds zwaarder te treffen: vandaar dat de schepenen bij de collatie meer en meer klaagden over de verminderende opbrengsten van de accijnzen. De tekorten die zich nu jaarlijks voordeden en die jaarlijks moesten worden opgevuld door middel van de verkoop van lijffrenten werden groter en systematischer. De schepenen begonnen zich ook steeds meer ongerust te maken over het vermogen van de stad de annuïteiten uit te betalen: het rampscenario van een gedeeltelijk stedelijk bankroet waarbij de rentenhouders gebruik zouden kunnen maken van hun arrestrecht begon steeds meer op te doemen. De eerste vermelding hiervan kwam voor in 1558:

Ende ghemerct dat scepenen oversien hebbende de rekeninghe van de voorgaende jaerschaere ende namelic ghecapituleert de extraordinaire oncosten ende misen nijet en bevinden moghelic zijnde eenighe articlen ofte sommen te glicerene voor deze loopende jaerschaere anders dan te

Afbeelding 2: Zicht in vogelvlucht op het Spaans kasteel, ingekleurde kopergravure Gepubliceerd in: Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata*, 1641 (Stadsarchief Gent, AG L16/2; fotografie Storm Calle).

mijnckene txomt van de oncosten toucherende der reparatie vande trag-hels upde nieuwe vaert ende datte van ontrent tot II(C) L l. gr. waerbij den voornomden last nijet zeere vermindert ... So dat van noode werdt te adviserene upden bequaemste middele bij de welcken dat men dese jaerschaere zal moghen draghen den voornomden last ende tachterbede dezer stede zonder te vallen in groote oncosten van executie bij de rentiers apparent te gheschiene⁵³.

Uiteindelijk werd in augustus 1558 besloten een hele reeks annuïteiten maar voor de helft te betalen; met het bespaarde geld werden de andere onkosten (die niet door rentenverkopen waren gedekt) bekostigd⁵⁴: het betrof een vorm van

⁵³ SAG, reeks 121, 2, folio 286v. en 287r.

⁵⁴ SAG, reeks 121, 2, folio 288v. en 288r.

gecontroleerde wanbetaling waarbij de garantie werd gegeven dat de rentenhouders het daaropvolgende jaar hun achterstallen volledig zouden ontvangen; deze zouden betaald worden met de opbrengsten van enkele nieuwe accijnzen (zes penningen parisis op wijn en ongeld op ‘crabbelaar en clauwaart’⁵⁵) die ondanks het verzet van de collatie in april toch moesten ingevoerd worden. De collatie werd dus door de financiële malaise in de stad gedwongen hiermee in te stemmen en gaf verder ook de toestemming om indien nodig krediet op te halen. Deze noodoplossing kon echter uiteindelijk toch nog vermeden worden.

In de vroege jaren 1560 namen de financiële problemen van de stad enkel nog toe: de verminderde opbrengsten uit de grote accijnzen en de toegenomen schuldenberg van de stad leidden jaarlijks tot ernstige tekorten. Ook de kosten van de werken aan de bouw van de tweede spui van de Sassevaart wogen zwaar op de stedelijke financiën. Het belangrijkste fenomeen in deze periode is evenwel dat nu ook rentenverkopen werden georganiseerd die specifiek bedoeld waren om de annuïteiten te kunnen blijven uitbetalen. Het spook van het arrestrecht waarde steeds groter rond tussen de muren van de stedelijke schatkist en het was vooral de vrees voor het falen van de stad om de verplichtingen ten opzichte van de rentenhouders na te komen die de stad ertoe aanzette om lijfrenten te blijven verkopen⁵⁶. Voor de jaren 1560 konden rentenverkopen telkens in verband gebracht worden met zeer specifieke buitengewone uitgaven waarvoor ze als financieel mechanisme dat in staat was op korte termijn kapitaal op te brengen, uitermate geschikt waren (zij het vooral bij gebrek aan valabele alternatieven). Vanaf de vroege jaren 1560 waren rentenverkopen echter ook nodig om de normale uitgaven van de stad (waartoe de annuïteiten behoorden) te kunnen blijven bekostigen. Gent belandde aldus in de vicieuze cirkel die door Raymond Van Uytven is beschreven waarbij telkens nieuwe rentenverkopen nodig waren om de gevolgen van de oudere te kunnen dragen (zie boven). Een dergelijke situatie was vanzelfsprekend onhoudbaar; de problematische staat van de stedelijke financiën sleepte echter aan tot in 1566 toen het stadsbestuur door middel van een conversie de schuldenlast van de stad saneerde.

Op de vergadering van de collatie van acht oktober 1561 werd voor het eerst duidelijk hoe moeilijk de stad het had om de annuïteiten op de hoge hoeveelhe-

---

⁵⁵ De vorst verleende goedkeuring om voor twaalfduizend gulden losrenten (aan de penning twaalf) te verkopen op voorwaarde dat deze in zes jaar zouden worden afgelost. De schepenen stelden aan de collatie een nieuwe belasting van zes penningen parisis op elke stoop wijn voor om deze kost te dragen. SAG, reeks 121, 2, folio 308v. en 309r. In de jaren tussen 1559 en 1566 werd echter in 1562 een (beperkt) aantal lijfrenten afgelost.

⁵⁶ Vanaf 1560 werd het arrestrecht bijna jaarlijks in de registers van de collatie vermeld bij de eerste begrotingscontrole.

den lijfrenten die in de twee decennia daarvoor waren uitgegeven te betalen: eindelijk moest het gelag voor het gebrekkige succes van de losrentenverkopen van de jaren 1540 (en latere rentenverkopen in de jaren 1550) betaald worden. De schepenen verhaalden op deze samenkomst (de eerste begrotingscontrole) dat het tekort voor dat jaar veel hoger zou oplopen dan was verwacht en dat de stad lijfrenten zou moeten verkopen om de gewone uitgaven te kunnen bekostigen. De moeilijkheden zouden voornamelijk zijn veroorzaakt door het deficit van het jaar daarvoor en door verscheidene andere onkosten die de stad had moeten betalen:

regard nemende dat apparentelijck metter selver somme de stede in zulcke staet zal moghen ghestelt werden dat hij voir de toecommende jaerschaere met hueren incommene den last zal moghen draghen zonder eenighe breeder belastinghe te moeten doene anghesien dat de voirseide tachterbede eensdeels ghecommen es bij de resten van de voirgaenden jaerre ende naemelijck bijde oncost die de stede int voirgaende saysoen ghedoocht heeft⁵⁷.

Het vertoog van de bestuurders maakte verder ook duidelijk dat de keuzemogelijkheden waarover zij konden beschikken om op deze omstandigheden een antwoord te formuleren beperkt waren. Het niveau van de taxatie liet een verdere verhoging van de accijnzen eenvoudigweg niet toe, zoals in 1565 ook zeer expliciet werd betoogd:

zo en hebben ooc mijne voornomde heeren gheen en bequaemen middele daertoe ghevonden regardt nemende op de voornomde zwaricheyt vanden assijzen ende dat ter ghene apparence en es zonder meerckelicke sonde de meer te commen aggraveren van thone van ghelicke octroy te verzouckene omme de stede ende tghemeene lichaem van diere te moghen belastene met lijfrenten⁵⁸.

De schepenen meenden in 1561 nog steeds dat de combinatie van de normale belastingen en de verkoop van lijfrenten voldoende zou zijn, alhoewel dit eerder als een hoopvolle wens dan als een realistische verwachting klinkt. Zonder de mogelijkheid om de belastingen te verhogen konden de schepenen weinig anders dan opnieuw over te gaan tot rentenverkopen die de schulden van de stad opnieuw zouden verhogen in de hoop dat de opbrengsten van de accijnzen in de

---

⁵⁷ SAG, reeks 121, 3, folio 74r.

⁵⁸ SAG, reeks 121, 3, folio 148v.

toekomst zouden verbeteren en dat dan de stabiliteit zou kunnen worden teruggebracht. In afwachting daarvan benadrukten de schepenen echter de noodzaak van het betalen van de annuïteiten en dus de nood om nieuwe renten uit te geven als enige uitweg uit de impasse:

Bij den welcken mijne voironomde heeren bidden dat ulieder collatieheeren believe regard nemende op dies voorseide es huer te adccomoderene totten jeghenwoordighen noot ende oick te willen considererene zulck inconuenienten ende scaede als der zelver stede zoude moghen toecommen bij der faulte van der betalinghe van de rentiers anghesien dat den tresorier nijet moghelijck en werdt zonder assistencie van penninghen hemlieden contentement te gheven⁵⁹.

In het jaar 1563 deed zich percies hetzelfde voor: ook nu kon het stadsbestuur de annuïteiten niet langer met de gewone inkomsten van de stad betalen⁶⁰. Opnieuw dreigde het gevaar dat de stad niet in staat zou zijn de annuïteiten uit te betalen met als gevolg dat de rentenhouders zouden gebruik kunnen maken van hun arrestrecht met alle consequenties van dien. Alweer bleek, gezien het feit dat verhogingen van de belastingen erg moeilijk lagen (in het bijzonder na de bijkomende belastingen op bier, wijn en graan in het kader van de werken aan de Sassevaart), een nieuwe rentenuitgifte de beste optie⁶¹. Aan deze situatie kwam in 1564 en 1565 geen verandering.

Het grote probleem in de vroege jaren 1560 was dus de combinatie van de openstapeling van de annuïteiten uit bijna drie decennia aan lijfrentenverkopen met een aantal bijkomende onvoorziene kosten zoals de werken aan de Sassevaart die de stad door omstandigheden daartoe gedwongen moest uitvoeren. Het feit dat de stad er niet meer in slaagde losrenten te verkopen (die aan een veel lagere intrest moesten worden uitbetaald maar op langere termijn zwaarder wogen) en dus gedwongen was lijfrenten aan een zeer zware intrestvoet uit te geven begon meer en meer op de stadsfinanciën te wegen. In 1566 moest de stad 1.841.553 groten Vlaams aan annuïteiten uitbetalen, waarvan meer dan één en een kwart miljoen aan lijfrenten (in vergelijking met ‘amper’ 728.563 groten Vlaams in 1540). Deze razendsnelle stijging van de stedelijke schuld was niet het resultaat van een bewuste politiek maar eerder het gevolg van een hele reeks onvoorziene omstandigheden die de stad dwongen voor lijfrentenverkopen te

---

⁵⁹ SAG, reeks 121, 3, folio 74v. en 75r.

⁶⁰ SAG, reeks 121, 3, folio 118v.

⁶¹ SAG, reeks 121, 3, folio 119r. en 119v.

kiezen. Het feit dat de vorst die de solvabiliteit van de stad poogde te beschermen om de procuratie van bedes niet in het gedrang te brengen, telkens instemde met de rentenverkopen is een gegeven dat deze stelling nog bekrachtigt. Het lijkt immers bijzonder onwaarschijnlijk dat de vorst (of de landvoogdes) de stedelijke lijfrentenverkopen zonder meer zou hebben toegestaan wanneer daarvoor geen financiële reden was⁶².

Het jaar 1566 was een cruciale periode in de zestiende-eeuwse Gentse stadsfinanciën, niet alleen omwille van de gevolgen van de Beeldenstorm en andere woelingen tijdens het wonderjaar maar ook omwille van de grootschalige conversie die toen werd uitgevoerd. De belangrijkste gebeurtenissen van het jaar 1566 vonden plaats in drie fasen, beginnende in juni. Op de zesentwintigste dag van die maand vond een vergadering plaats van de collatie waarbij de staat van de stad voor de lopende financiële termijn aan de raadsleden werd voorgelegd. Naar analogie met de voorgaande jaren was de conclusie bij deze eerste begrotingscontrole die nu opvallend vroeg plaatsvond dat het tekort veel hoger zou zijn dan oorspronkelijk was geanticipeerd. Ook ditmaal werd besloten om lijfrenten te verkopen (voor een som van vierentwintigduizend karolusgulden) om het deficit op te vullen, in de hoop dat de gevolgen van de werken aan de Sassevaart en een reductie in de kosten die de stad moest dragen ervoor zouden zorgen dat de stad de annuïteiten zou kunnen uitbetalen. Opnieuw werd beklemtoond dat een verhoging van de belastingen geen valabel alternatief was voor de verkoop van lijfrenten, gezien het protest die een dergelijke maatregel bij de stedelijke bevolking teweeg zou brengen:

Edele weerde ende zeer voorsienighe heeren also mijn heere scepenen van beede bancken jeghenwoordigh overzien hebben den staet van deser stede voor de loopende jaerschaere bevonden hebben de tachterhede van dijere beloopende tot VI(M) VII(C) LVIII lb. IX s. IIII d. gr. Ende boven dien over tverlies van den coorne danof zij goede provisie ghedaen hadden ten secourse van den insetenen der voorseide stede ter somme van XVIII(C) l. gr. zo ulieder collatieheeren naer de ende particulierder bevinden zal bij der lecture van den staten in hebben omme den staet der voorseide stede tonderhoudene ende contentement te gheven de rentiers renten heffende up de voornomde stede gheenen anderen middele connen adviseren dan de zelve te belastene tot XXIII(m) guldens capitaels lijfrente teenen lijfve zonderlinghe ghemeert datter gheen aperentie en was zonder meerckelicke

⁶² Vanaf de vroege jaren 1560 werden de apostilles van de landvoogde(sse)n in de registers van de collatie opgenomen.

foelle ende contradictie van den inwonende langhe nieuwe assisen up te stallene waeromme zij requeste hebben doende presenteren an zijne majesteit ende van de zelve verworfvē octroy pertinent totter voorseide belastinghe van XXIII(m) guldens capitaels lijfrente altijs up tadvies ende goetdincken van ulieder collatieheeren⁶³.

De schepenen lieten ook weten dat de herstellingswerken aan de ingestorte spui aan de landdijk voorlopig stopgezet waren bij gebrek aan liquide middelen. Zij drongen er bij de collatieheren op aan om de werkzaamheden zo snel mogelijk te laten hervatten en beklemtoonden dat de positieve gevolgen die de bouw van de Sassevaart zou kunnen gehad hebben voor de stedelijke economie zouden uit blijven zolang het sluishoofd niet hersteld was. Bovendien liep de stedelijke tressorie heel wat inkomsten mis: de imposten op de nieuwe vaart waren vrijwel waardeloos in deze periode van sterk verminderde scheepvaart op het kanaal. De schepenen benadrukten ook dat zonder deze inkomsten de stad geen middelen had om de intresten van de renten die in het verleden voor de bouw van de Sassevaart waren uitgegeven, te betalen⁶⁴. Ze stelden dan ook voor om de belastingen op wijn, bier en graan die eerder voor een korte periode waren ingesteld om de werken aan de Sassevaart te bekostigen te verlengen voor een periode van twaalf jaar. Om zo snel mogelijk kapitaal te verkrijgen zouden losrenten verkocht worden op deze belastingen; indien onvoldoende losrenten konden worden verkocht zou men overschakelen op lijfrenten⁶⁵. Deze renten zouden later met de opbrengsten van de belastingen op wijn, bier en graan afgelost worden. In totaal zou voor 2.400.000 groten Vlaams aan renten verkocht worden, in eerste instantie aan losrenten (aan een zo hoog mogelijke intrestvoet) en pas daarna aan lijfrenten (toen duidelijk werd dat er onvoldoende investeerders in losrenten waren). Door het verlengen van de drie eerder vermelde belastingen voor een termijn van twaalf jaar hoopte het stadsbestuur de onlusten die zich zeker hadden voorgedaan bij de invoering van nieuwe belastingen te vermijden.

Op een volgende vergadering op 16 augustus 1566 werd echter medege-deeld dat het stadsbestuur er slechts in geslaagd was 125.520 groten Vlaams te verzamelen via de verkoop van lijfrenten aan de penning acht waardoor wederom de werken aan de Sassevaart in de problemen kwamen. Als reden

⁶³ SAG, reeks 121, 3, folio 192v. en 193r.

⁶⁴ SAG, reeks 121, 3, folio 194r. en 194v.

⁶⁵ SAG, reeks 121, 3, folio 196r. en 196v.

hiervoor werd door de schepenen enkel *de troublen* aangevoerd. Daarom besloot de stad het aanbod aan te nemen van een koopman die had voorgesteld om twaalfduizend gulden voor te schieten voor een termijn van zes maanden (in de hoop dat dan wel voldoende investeerders zouden kunnen worden gevonden) aan een intrest van tien procent, wat door de schepenen werd omschreven als een *opportunititeit considerende men nooit en niet en behoorde voor bij te laeten gaene*⁶⁶.

De financiële problemen in de stad bleven echter ook na augustus aanhouden en de injectie van twaalfduizend karolusgulden lijkt weinig verschil te hebben gemaakt. Nu zelfs lijfrentenverkopen en kredietoperaties de stad niet meer uit de nood konden helpen, was het duidelijk tijd voor drastische maatregelen: op een vergadering op 31 oktober 1566 legden de schepenen aan de collatie een plan voor waarin werd voorgesteld om bijna zes miljoen groten Vlaams aan lijfrenten (aan de penning acht) te converteren in losrenten (aan de penning twaalf) met als doel de uitgaven aan annuïteiten te verminderen⁶⁷. De collatie stemde al snel in met deze grootschalige conversie en op 13 november verkreeg de stad het octrooi van de vorst dat nodig was om deze operatie uit te voeren⁶⁸. Ten gevolge hiervan werden in 1566 6.721.920 groten Vlaams aan losrenten (penning twaalf (waarmee een beter tarief dan de provinciale losrenten (P14) werd aangeboden) verkocht waarvan 6.102.205 groten Vlaams werden besteed aan het lossen van lijfrenten (P8). De bronnen die ik heb geraadpleegd geven geen verdere informatie over hoe deze conversie in zijn werk is gegaan en over de reactie van de rentenhouders, met name of deze gedwongen werden of vrijwillig meewerkten aan de conversie. Een vrijwillige medewerking lijkt evenwel onwaarschijnlijk; er bestonden immers een aantal duidelijke precedents waarbij de renteniers werden gedwongen hun rentenbrief in te brengen en een nieuwe te ontvangen⁶⁹. In elk geval was de invloed op de annuïteiten immens.

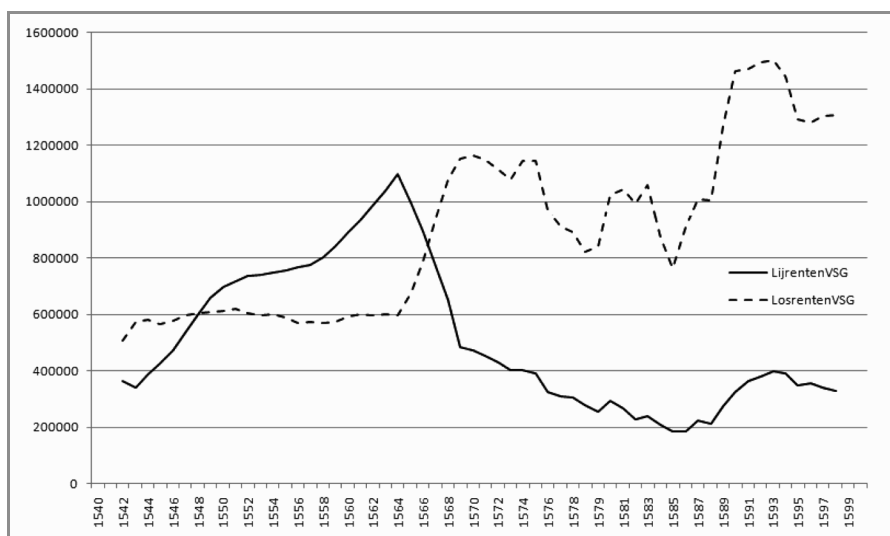
⁶⁶ SAG, reeks 121, 3, folio 212r. en 212v.

⁶⁷ Een dergelijke conversie, het aflossen van renten met behulp van inkomsten die verkregen waren uit andere renten, was zeker en vast niet uniek in de Nederlanden hoewel het feit dat hier lijfrenten werden gelost toch wel opmerkelijk blijft. Onder meer in Zutphen werden na 1416 erfrenten, die zwaar wogen op het budget van de stad, gelost met de inkomsten uit nieuwe lijfrentenverkopen. R. Van Schaik, "The Sale of Annuities and Financial Politics in a Town in the Eastern Netherlands Zutphen, 1400-1600", p. 116. In Amsterdam werden in 1586 de intrestvoeten verlaagd, M. Van der Burg en M. 't Hart, "Renteniers and the Recovery of Amsterdam's Credit (1578-1605)", p. 204. In Dordrecht en Haarlem werden een aantal renteniers verplicht hun rentenbrief in te leveren en om te ruilen voor een nieuwe waarbij ook lijfrenten in losrenten werden geconverteerd. M. Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, p. 137-138. Ook op provinciaal niveau werden conversies gebruikt, J.D. Tracy, *A Financial revolution*, pp. 96-97.

⁶⁸ SAG, reeks 400, n° 74, folio 33r. (1566).

⁶⁹ In Dordrecht en Haarlem net na de helft van de zestiende eeuw. M. Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, p. 137.

In 1567 werden nog slechts 497.784 groten Vlaams aan annuïteiten voor lijfrenten besteed (ten opzichte van 1.252.394 in 1566) en 1.017.570 groten Vlaams aan losrenten (ten opzichte van 589.159 in 1566). In totaal moest de stad meer dan driehonderdduizend groten Vlaams minder aan annuïteiten uitbetalen ten gevolge van deze financiële operatie. Bovendien had de vorst de stad in het octrooi een duidelijk plan opgelegd om de annuïteiten die voortkwamen uit de verkoop van losrenten aan penning twaalf af te bouwen over een periode van vierentwintig jaar: de stad werd verplicht ieder jaar 288.000 groten Vlaams te besteden aan het lossen van deze renten⁷⁰. Uiteindelijk zou echter slechts de helft van deze termijnen effectief worden betaald; de installatie van het Calvinistisch bewind in 1578 maakte een einde aan de aflossing. Op de lange termijn was de operatie dan ook in het nadeel van de stad: de losrenten bleven immers van kracht tot wanneer ze afgelost werden, wat na 1578 in de zestiende eeuw niet meer gebeurde. Op de korte termijn werd de opbouw van de stedelijke schuld echter enigszins beperkt.

Grafiek 1: De annuïteiten door de stad Gent betaald aan lijfrenten en losrenten, vijfjaarlijkse voortschrijdende gemiddeldes (in groten Vlaams), 1510-1600.

Bron: SAG, reeks 400, n° 40-110.

⁷⁰ De commissarissen van de vorst lieten er bij het stadsbestuur dan ook geen twijfel over bestaan dat de uitvoering van dit plan van nabij zou worden opgevolgd: *Commissarissen ordonneren zeere expreseelic dat men wel observeren en vulcommen zal de conditiën ende laste ghementionneert in tzelve octroy in tlossen van hondert ponden grooten tjaers als andersins*. SAG, reeks 400, n° 74, folio 33 (1566).

Het is mogelijk dat het plan dat in 1566 in werking werd gesteld in normale omstandigheden voor een stabilisering en afbouw van de stedelijke schuld zou hebben gezorgd maar de uitzonderlijke gebeurtenissen van de tweede helft van de zestiende eeuw maakten een dergelijk scenario onmogelijk. Aan het einde van het jaar 1566 moest de stad zich zelfs opnieuw wenden tot het gebruik van krediet om de provisie van graan voor de Gentse bevolking te kunnen voorzien terwijl in 1567 opnieuw voor zesendertig duizend gulden aan renten werden verkocht omwille van de *grooten ende insupportable tachterbede daerinne de voornomde stede hier vindende was*. De conversie lijkt aldus wederom een voorbeeld van hoe een rationeel financieel plan voor de langere termijn door bepaalde nefaste gebeurtenissen werd verstoord. Na 1566 hoedde de stad zich ervoor om lijfrenten te verkopen (omwille van de hoge intrestvoeten): tot 1580 werden enkel losrenten verkocht. Opmerkelijk is wel dat de operatie het geloof in de kredietwaardigheid van de stad leek te hebben hersteld: de stad leek het na 1566 gemakkelijker te hebben om losrenten verkocht te krijgen: de som van zesendertigduizend gulden werd voor het grootste gedeelte in 1567 verkocht met enkel nog 3.740 gulden in 1568. Daarnaast werden ook nog grote hoeveelheden losrenten aan hogere tarieven dan de penning zestien verkocht.

2.4. De crisis als catharsis: het wonderjaar als turning-point?

Het stadsbestuur bleef ook na de conversie moeilijkheden ondervinden om andere bijkomende kosten die de stad in het najaar vrij plots overvielen te kunnen dragen. De Beeldenstorm en de hardhandige reactie van de Spaanse vorst hadden een vrij directe impact op de Gentse stadsfinanciën: er werden in de nasleep van de gebeurtenissen in augustus-september op het bevel van de hertog van Alva een aantal Spaanse infanterieregimenten naar Gent gestuurd om het garnizoen te versterken. Het Gentse stadsbestuur moest instaan voor de onkosten die daarmee gepaard gingen. Dit beperkte zich niet alleen tot de aankoop van provisie; de schepenen moesten ook gelden voorzien om de lonen van de soldaten mee uit te keren. Ook andere onverwachte uitgaven bleven de stedelijke schatkist in de jaren na het wonderjaar teisteren: vooral de gevolgen van de nationale economische malaise en het uitbreken van de Tachtigjarige oorlog (en de daarmee gepaard gaande strubbelingen op religieus gebied) leidden tot hoge uitgaven voor het onderhoud van soldaten en uiteindelijk ook de zeer kostelijke onderneming van de aanleg van nieuwe stadsomwallingen in de jaren 1570-1580. Het stadsbestuur deed wel degelijk een aantal pogingen om rentenverkoop te vermijden nu men eindelijk uit de vicieuze cirkel van een steeds grotere

rentensnieuwbal was ontsnapt (waaronder het instellen van nieuwe belastingen op graan, het gebruik van directe leningen en belastingen op wijn (frappante inbreuken op de fiscale privileges van de elites die aanvaard werden na de onlusten van 1566 maar al snel daarna werden herroepen), een nieuwe taks op brandewijn en misschien wel het meest significant de overstap naar inning in regie) maar al deze pogingen bleken uiteindelijk onvoldoende.

Op een vergadering van de collatie op 17 april 1567 verhaalde het stadsbestuur dan ook aan de collatie dat de achterstallen van de stad weer aan het oplopen waren, mede ten gevolge van het opgenomen krediet dat aan een zware intrestvoet moest worden terugbetaald. Daarom stelden de schepenen voor om losrenten te verkopen aan de penning twaalf teneinde deze achterstallen en ongetwijfeld ook een aantal andere kosten (niet in het minst deze met betrekking tot het verblijf van de Spaanse soldaten in Gent) te kunnen betalen. Op 8 juli 1567 verkreeg het stadsbestuur van de collatie de toestemming de nodige middelen te verzamelen via de verkoop van losrenten aan de penning zestien, veertien of twaalf, het liefst uiteraard aan de laagste intrest⁷¹.

In de negen maanden tussen november 1566 en juli 1567 maakten de schepenen gebruik van bijna alle mogelijkheden die zij ter hunner beschikking hadden wanneer de stad werd geconfronteerd met onvoorziene kosten, met uitzondering van rentenverkopen die na de conversie geen valabele optie meer waren. Het niet kunnen toepassen van rentenverkopen betekende dat de stad zich in eerste instantie moest wenden tot krediet. Het gebruik van gedwongen leningen of directe belastingen die daar eigenlijk in niets van verschilden (het enige andere middel buiten rentenverkopen en krediet waarmee op zeer korte termijn kapitaal kon worden verzameld) was immers niet effectief omwille van het verzet van de gegoede burgers die er volgens het stadsbestuur meer dan waarschijnlijk voor zouden kiezen te weigeren te betalen of hun betaling uit te stellen. Bovendien bleek duidelijk dat indirecte belastingen onvoldoende geschikt waren om dezelfde functie (op korte termijnen extra fondsen te genereren) te vervullen omwille van het systeem van de verpachting en omwille van het verzet tegen nieuwe belastingen, zowel onder de patricische elites als onder de lagere klassen. Opnieuw koos het stadsbestuur in juli 1567 voor rentenverkopen.

Ook in de jaren daarna bleek duidelijk dat het stadsbestuur nieuwe rentenverkopen zoveel mogelijk wilde vermijden maar dat de situatie de machtshebbers toch telkens dwong om ernaar terug te grijpen. Op 27 april 1568 verwoordden de schepenen dit verlangen zeer expliciet ten opzichte van de collatie:

---

⁷¹ SAG, reeks 121, 3, folio 231v.

Ende al ditte op hope van daer duer eens te moghen desisteren van de zelve stede te moeten belastene bij vercoopinghe van renten penning XIII de leste voorgaende continuele jaeren van noode is gheweest. Ende eens uut huere grootte zwaere commeren ende lasten eeneghen kennelick te moghen gherakene zo voorseit es⁷².

Ondanks het feit dat in 1569 en 1570 rentenverkopen achterwege konden blijven, maakt het vervolg van de financiële geschiedenis van de stad duidelijk dat de afhankelijkheid van renten wanneer de magistraten werden geconfronteerd met grote onvoorziene kosten niet afnam. De bouw van de nieuwe fortificaties rond Gent maakte in de jaren 1570 nieuwe rentenverkopen onvermijdelijk. Deze situatie bleef aanslepen tot na de oprichting van de Calvinistische Republiek waarin de omstandigheden de leden van de nieuwe heersende elites toelieten of dwongen om andere keuzes te maken dan hun voorgangers.

Onder het Calvinistisch bewind werden immers (volgens de stadsrekeningen) enkel in 1580 en 1581 renten verkocht, voor vrij beperkte hoeveelheden⁷³. De zware uitgaven die in deze tijdsspanne werden verricht, aan de bouw van bijkomende versterkingen rond de stad, werden gefinancierd met bijkomende belastingen, voornamelijk op wijn (waarmee de patricische elites werden gevisieerd). Tussen 1540 en 1578 werd vooral gekozen voor het belasten van producten die door de lagere klassen werden geconsumeerd; luxeproducten als wijn werden grotendeels ontzien. Deze focus van indirecte taxatie zorgde voor sociale spanning en legde het stadsbestuur grenzen op inzake het verhogen van indirecte belastingen. Luxeproducten bleven echter licht belast: het Calvinistisch bewind greep de kans om deze goederen zwaarder te belasten en daardoor de inkomsten van de stad sterk te verhogen (en daarmee de bijkomende uitgaven te bekostigen) zonder te moeten afrekenen met sociaal protest⁷⁴.

Het fiscale beleid van het Calvinistisch bewind was op deze wijze een regelrechte aanfluiting van het beleid dat daarvoor (ook voor 1540) was gevoerd: door te kiezen voor bijkomende belastingen op luxeproducten om daarmee belangrijke projecten zoals de uitbouw van de nieuwe stadsomwallingen te financieren konden grote rentenverkopen vermeden worden. Daarmee wordt duidelijk gemaakt dat een dergelijk beleid ook voor 1578 mogelijk moet zijn geweest

⁷² SAG, reeks 121, 3, folio 262v. en 263r.

⁷³ SAG, reeks 400, n° 90, 36v.

⁷⁴ A. Despretz, "Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse calvinistische republiek (1577-1579)", in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 20 (1966), p. 10.

en enkel werd tegengehouden doordat de heersende elites bijkomende taken op goederen die vooral door hen werden geconsumeerd wilden vermijden. Dit wil niet zeggen dat door het zwaarder belasten van dergelijke producten alle rentenverkoppen vermeden hadden kunnen worden: het blijft immers een feit dat taxatie niet bijzonder goed geschikt was om onvoorziene kosten mee te kunnen opvangen. Buitengewone bedes (zoals in 1521 en 1543), de boete in 1540, de aankoop van graan en andere kosten in de jaren 1550 waren allemaal voorvallen waarbij een verhoging van de belastingen geen valabele keuzemogelijkheid was omdat daarmee niet de nodige liquiditeiten op korte termijn konden worden verzameld. Het mag evenwel duidelijk zijn dat uitzonderlijke kosten waar de schepenen geruime tijd op voorhand weet van hadden, zoals de kosten van de werken aan de Sassevaart, op zijn minst gedeeltelijk betaald hadden kunnen worden met bijkomende belastingen op wijn. Zeker in de vroege jaren 1560, wanneer renten werden verkocht om de annuïteiten uit vorige rentenverkoppen te kunnen betalen, hadden hogere wijnaccijnzen de opbouw van de stedelijke schuld kunnen vertragen (of zelfs doen afbouwen). Politiek opportunisme maakte een dergelijk beleid onmogelijk.

Het is echter maar zeer de vraag of het fiscale beleid van de Calvinistische bewindhouders echt gericht was op het vermijden van rentenverkoppen. Het is immers best mogelijk dat de verhoging van de wijnaccijnzen in 1581 veeleer was ingegeven door het feit dat de rentenverkoppen van het jaar daarvoor, met een opbrengst van slechts 232.720 groten Vlaams (ondanks het feit dat voor losrenten de penning twaalf en voor lijfrenten de penning zes was aangeboden) grotendeels waren mislukt. De opstand had immers tot gevolg dat het wel zeer moeilijk werd om buitenstedelijke investeerders aan te trekken terwijl de meer welgestelde Gentse poorters (die grotendeels hadden behoord tot de heersende elites voor 1578) niet echt geneigd leken over te gaan op een investering in renten, hoe voordelig ook. Bovendien was het vertrouwen in de kredietwaardigheid van de stad dat voor 1577 reeds bijzonder laag was onder het revolutionaire regime tot een absoluut dieptepunt gezakt. De verhoging van de wijnaccijnzen in 1581 lijkt dan ook vooral een nieuwe poging te zijn geweest van het revolutionaire bestuur om de rijkere burgers van de stad, die niet wilden investeren in renten, hun aandeel te doen betalen. De verhoging van de wijnbelastingen was in die context vooral veroorzaakt door het falen van de pogingen om renten te verkopen en niet door het verlangen rentenverkoppen te vermijden. Nadat bleek dat de rentenverkoppen geen succes zouden worden, moesten de schepenen op zoek naar andere opties waarbij een verhoging van de taxatie als enige valabele keuze overbleef; het is logisch, gezien de samenstelling van de achterban van de revolutionairen, dat

de keuze daarbij voornamelijk viel op belastingsverhogingen die de rijkere klassen zouden treffen. Wat de motieven achter het beleid van het Calvinistisch bewind ook waren, het maakt in elk geval duidelijk dat het ook voor 1578 mogelijk moet geweest zijn de hoeveelheid rentenverkopen en de gevolgen van deze rentenverkopen in de vorm van stedelijke schuld, te milderen indien de elites bereid geweest waren om hun persoonlijke belangen opzij te schuiven in het voordeel van de stad.

Na de herovering van de stad door Alexander Farnese keerden rentenverkopen terug op de voorgrond voor een periode van bijna tien jaar. Deze rentenverkopen moesten vooral dienen om de reusachtige boete van vierentwintig miljoen groten Vlaams die de stad werd opgelegd (en waarvan deze keer geen deel werd kwijtgescholden) te betalen en om de ingelegerde troepen te kunnen onderhouden⁷⁵. Een groot deel van de reconciliatieboete werd betaald door middel van een directe belasting, in de vorm van een capitatieheffing; in tegenstelling tot 1492 en 1540 werd deze formule door de vorst opgelegd⁷⁶. In deze directe belasting werden de aanhangers van het Calvinistische bewind duidelijk gevisieerd⁷⁷. In totaal werden twee directe reconciliatiebelastingen geïnd voor een totale waarde van 13.833.426 groten Vlaams. De rest van het bedrag werd in 1584 via andere speciale belastingen en rentenverkopen verzameld. Alle renten die daarna tussen 1585 en 1593 werden verkocht, vonden hun oorsprong in hetzelfde octrooi, gedateerd op vijftwintig februari 1585, dat de stad toeliet renten te verkopen voor een totale som van twee miljoen groten Vlaams om de kosten voor het inlegeren van Spaanse troepen en de tekorten die werden veroorzaakt door de lagere inkomsten uit indirecte belastingen te kunnen betalen⁷⁸. Vanaf 1593 werden geen renten meer verkocht in Gent, wat gezien het zeer moeizame verloop van de rentenverkoop die begon in 1585 allerminst verbazingwekkend is. Het duurde immers negen jaar alvorens voor twee miljoen groten Vlaams aan renten werd verkocht die dan nog aan de meest voordelige tarieven in de financiële geschiedenis van de stad werden aangeboden. De kredietwaardigheid van de stad lijkt echter door de opeenvolging van politieke en financiële gebeurtenissen zozeer in diskrediet te zijn geraakt dat zelfs de meest lucratieve constructies geen potentiële investeerders aantrokken.

---

⁷⁵ J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 394.

⁷⁶ J. Dambruyne, *op. cit.*, pp. 395-396.

⁷⁷ J. Dambruyne, *op. cit.*, p. 396.

⁷⁸ SAG, reeks 400, n° 95, folio 45r. Het gaat vermoedelijk nog steeds om de kosten die gepaard gingen met de inlegering van de negentien vendels Spaanse soldaten in Gent in 1566. Wellicht waren de betalingen van het krediet dat daarvoor was aangegaan tijdens de opstand opgeschort en moest de stad onder de dwang van de vorst na de reconciliatie de bewuste sommen alsnog uitbetalen.

Tabel 7: De losrenten en lijfrenten verkocht door de stad Gent na 1585.

	Losrenten (erfrenten)				Lijfrenten		
					Op één lijf	Op twee lijven	
	P16	P15	P14	P12	P6	P8	P10
1585	204800	40200	69440	137280	483096	413280	
1586					14400	1920	
1587			80000		20160	40000	
1588							
1589	59760				36000		
1590					266640	48000	
1591							
1592					15840	15360	
1593					5760	32224	3600

Bron: SAG, reeks 400, n° 95-103.

In dergelijke omstandigheden verloren renten als financieel mechanisme hun belangrijkste karaktertrek, de mogelijkheid om op korte termijn kapitaal op te brengen. Zonder dit vermogen waren renten niet langer een valabele optie binnen het financiële beleid van de stad: vandaar dat zij na 1593 uit het Gentse financieewezen verdwenen. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of dit een tijdelijk of permanent fenomeen was. In elk geval werden de schepenen vanaf dan gedwongen om een andere manier te zoeken om op korte termijn bijkomende inkomsten te vergaren. In 1598 viel de keuze uit in het voordeel van directe belastingen, toegepast op nooit geziene schaal. Voorlopig is nog niet geweten of dit een éénmalige uitzondering was of een vast deel van een nieuw systeem voor de zeventiende eeuw dat de rol van renten in het opvangen van onvoorziene kosten in de zestiende eeuw overnam.

3. Besluit

Het gebruik van rentenverkoop door Middeleeuwse en vroegmoderne stadsbesturen is een thema waaraan de literatuur over stadsfinanciën vrij veel aandacht heeft besteed. Daarbij ging men er echter in veel gevallen van uit dat dit financieel mechanisme steeds nefast was voor de stedelijke schatkist (op de langere termijn) en dat het gebruik ervan voornamelijk was ingegeven door factoren die niks te maken hebben met een rationeel besluitvormingsproces op basis van financiële elementen (zoals bijvoorbeeld externe druk of de belangen van de ste-

delijke elites). Een analyse van de rentenoperatie die de stad Gent in 1521-1522 uitvoerde, toont echter aan dat rentenverkoppen in de toenmalige context een erg voordelige uitweg vormden voor de gezagsdragers op een wijze die weinig schade berokkende aan de stedelijke schatkist en de belangen van de stedelijke elites. Via rentenverkoppen konden immers de belastingsverhogingen die uiteraard noodzakelijk bleven om de annuïteiten uit te betalen en de renten later te lossen, beperkt gehouden worden. Na amper zes jaar waren daarenboven al zoveel renten afgelost dat de stabiliteit in de stadsfinanciën was teruggedraaid. De rentenoperatie van 1521-1522 was dus een succes en kan gezien worden als een ideaaltypisch voorbeeld van een geslaagd en oordeelkundig gebruik van rentenverkoppen. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de Gentse machtshebbers tijdens de moeilijke jaren 1540 opnieuw poogden een dergelijk scenario tot stand te brengen; financieel gezien was dit voor het stadsbestuur ongetwijfeld de beste stap. De gebeurtenissen die zich verder in de jaren 1540 en 1550 voordeden, maakten een degelijk beleid met rentenverkoppen echter onmogelijk: het falen van de rentenuitgifte door een gebrek aan investeerders betekende dat de stad zich uiteindelijk tot kredietoperaties moest richten. De consequenties van deze beslissing bleven bijna tien jaar lang de stadsfinanciën teisteren. Ook in de jaren erna leidde vooral het falen van rentenverkoppen tot moeilijkheden voor de stedelijke schatkist. Het bestuur werd daardoor gedwongen voordeliger tarieven aan te bieden en kon niet langer een plafond instellen op de hoeveelheid renten die mochten verkocht worden om de annuïteiten betaalbaar te houden. Vooral de lijfrenten die in deze periode verkocht werden, wogen steeds zwaarder op de stedelijke financiën, in die mate zelfs dat de stad uiteindelijk terechtkwam in de vicieuze cirkel die door Raymond Van Uytven zo treffend is beschreven waarin telkens nieuwe renten moesten worden verkocht om de annuïteiten op oudere renten te kunnen betalen. Een dergelijke situatie was uiteraard onhoudbaar en in 1566 besloot het stadsbestuur dan ook vele renten te converteren, een financiële ingreep die als een wanhoopspoging moet worden gezien. Ondanks het initiële succes van de maatregel op korte termijn bleek al snel dat ook de relatieve stabiliteit door de loop van de omstandigheden ongedaan gemaakt werd. Rentenverkoppen werden bijgevolg opnieuw noodzakelijk. Het meest opvallende gegeven bij deze korte geschiedenis van de Gentse rentenpolitiek is dat de situatie pas echt gevaarlijk werd wanneer rentenverkoppen niet langer op een oordeelkundige wijze konden worden gebruikt. Het falen van vooral de losrentenverkoppen in de jaren 1540 was de voornaamste factor die de stad later dicht bij een bankroet bracht.

Uit de studie van de casus van de Gentse stadsfinanciën in de zestiende eeuw hoop ik dan ook te hebben aangetoond hoe cruciaal de stedelijke rentenverkoop waren voor het behoud van een zekere stabiliteit in de financiële toestand van de vroegmoderne stad, zeker wanneer deze frequent met onvoorziene kosten werd geconfronteerd. Daarnaast hoop ik ook duidelijk te hebben gemaakt dat, in tegenstelling tot wat in de oudere literatuur over renten werd geschreven, het wel degelijk mogelijk is de beslissingen die het Gentse stadsbestuur in de woelige zestiende eeuw met betrekking tot de rentenpolitiek heeft genomen te verklaren op basis van rationele keuzes. Voor vrijwel alle rentenverkoop zijn valabele financiële argumenten te geven die aan de grondslag liggen van het discours en de keuzes van de Gentse schepenen. Uiteraard is bij deze benadering de context ook van groot belang voor een correcte interpretatie van de fiscale en financiële politiek die in de zestiende eeuw in Gent werd gevoerd. Pas als de historicus het eigenbelang van de heersende elites bij de financiële beleidskeuzes in rekening brengt, krijgt men een beeld dat de historische werkelijkheid enigszins kan benaderen.